

متوقف نمی‌سازد فقط باید توجه گردد که در هر حال زمین، آماده برای پرورش گیاه باشد یعنی شخم زده و دارای کود کافی باشد.

به طریقه قلمه زدن و همچنین خوابانیدن شاخه‌های گیاه نیز می‌توان اقدام به تکثیر آن

نمود.



ش ۱۱۶ - *Rhamnus cathartica* : ۱- سرشاخه گلدار و میوه‌دار (اندازه طبیعی)

۲- گل نر ۳- گل ماده ۴- دیاگرام

برداشت محصول معمولاً در ماه شهریور و مهر صورت می‌گیرد. برای این کار، میوه‌های درشت، شفاف و کاسلا رسیده را انتخاب می‌کنند. پس از چیدن میوه‌ها، شیره آنها را فوراً استخراج می‌نمایند ولی اگر میوه‌های خشک نرپن مورد تقاضا باشد، باید عمل خشک شدن سریعاً و بلافاصله پس از چیدن آنها از شاخه‌ها صورت گیرد.

با آنکه این درختچه در منطقه وسیعی از نواحی شمالی ایران پراکندگی دارد، معهداً به طوریکه بررسی‌های منطقه‌ای نشان می‌دهد، استفاده درمانی از آن هنوز بین مردم نواحی محل رویش، معمول نشده است.

*Rhamnus Frangula* ← رجوع شود به *Frangula Alnus*

### ***Rhamnus Purshiana* DC.**

کاسکارا، گیاهی دارویی و دارای اختصاصاتی شبیه نرپن است. به حالت خودرو در جنگلهای نواحی مرکزی امریکای شمالی می‌روید. پوست آن دارای گلوکزیدهایی با اثر مسهلی است.

کاسکارا، درختی به ارتفاع ۵ تا ۱۰ متر و دارای برگهای بیضی و نوک تیز است. گل‌های کوچک و منظم آن، رنگ سفید دارند. پوست ساقه و شاخه‌های این درخت به صورت قطعات نوارمانند و یا لوله‌ای شکل که ضخامت آنها به ۲ میلی‌متر می‌رسد، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تکثیر این درخت اسروزه چندان معمول نیست ولی اگر موردی پیدا شد می‌توان آن را به طرق مختلف خوابانیدن یا پیوند زدن و حتی کاشتن دانه، پرورش داد.

تکثیر از طریق کاشتن دانه بدین نحو است که دانه‌های رسیده را ابتدا در ساسی می‌کارند و پس از آنکه دانه‌ها جوانه زدند و گیاهان جوان از رویش آنها فراهم شدند، آنها را در قطعه زمین آماده‌ای که حالت ساسی مانند داشته باشد، به نحوی می‌کارند که هر پایه، لا اقل ۵ تا ۲ سانتیمتر از دیگری فاصله داشته باشد. انتقال گیاهان اخیر به زمین زراعتی که قبلاً آنرا آماده نموده‌اند معمولاً در امتداد خطوطی به فواصل ۵ تا ۳ متر، به نحوی باید صورت گیرد که هر پایه از دیگری لا اقل ۲ متر فاصله داشته باشد تا بر اثر بوجود آمدن شاخه‌های فراوان، مشکلاتی برای رویش درختچه‌ها فراهم نگردد.

زمینی که برای پرورش این درخت انتخاب می‌شود باید اصلاح شده، سبک، قابل نفوذ و دارای کود کافی باشد. اراضی آبرفتی برای این عمل بسیار مناسبند.

تکثیر این درخت از طریق خوابانیدن، چندان معمول نیست ولی در مواردی که بخواهند در مدت کوتاهی، درخت بزرگ و قابل استفاده به دست آورند، بدین طریقه متوسل می‌گردند.

از کارهایی که در پرورش این درخت باید انجام گیرد آن است که وقتی درختچه‌ها،

۴ ساله شدند، باید ساقه آنها را از فاصله ۱ تا ۱ سانتیمتری زمین قطع کرد تا با این ترتیب، بر اثر پیدا شدن جوانه های متعدد، درختچه هائی پرشاخه و به ارتفاع کم، از آنها بوجود آید. ایجاد شکاف درچین درختچه هائی که ارتفاع کم دارند، به منظور جدا کردن پوست آنها، کاری است بسیار ساده که هیچ گونه شکلی همراه ندارد. پوست های جدا شده را معمولاً در گرمای - خورشید و یا در محلی، تحت اثر گرمای ملایم و ثابت، خشک می نمایند. در حالت اخیر، پوست های خشک شده، حالت سبز و طبیعی خود را حفظ خواهند کرد.

### Rheum officinale H. Bn.

**روبارب یا ریونده چینی**، نام قطعات خشک شده اعضای زیرزمینی گیاه مذکور و گونه دیگری به نام **Rh. palmatum L.** و همچنین دو رگه ها، مخصوصاً واریته ای از گیاه اخیر به نام **Var. tanguticum Max.** می باشد که در بازارهای داروئی ایران یافت می گردد. قطعات روبارب، به علت داشتن مشتقات آنتراکینون، اثر مسهلی و ملین دارند و به مصارفی مشابه کاسکارا، بوردن و غیره می رسند، بعلاوه در ردیف مقوی های تلخ جای داده می شوند. هیچیک از گیاهان مذکور که در تیره هفت بند (*Polygonaceae*) جای دارند، در ایران نمی رویند. محل رویش آنها در ارتفاعات چین و تبت و یا در نواحی مختلف هیمالیا و شمال هند است. از انواع خوراکی گیاهان مذکور، گونه **Rh. ribes L.** که رایوس نامیده می شود در ایران به مصارف تغذیه می رسد. در بین انواع روبارب، برخی دیگر نیز مانند **Rh. Rhaponticum L.** دارای مصارف زیاد در داینزشکی است که آن نیز در ایران نمی روید.

**Rh. officinale**، ساقه ای با رشد زیاد، به ارتفاع ۲ تا ۲ متر و ریزوم ضخیم و متورم در داخل خاک دارد. برگهای بسیار بزرگ آن ظاهر پنجه ای شکل و متقسم به لوبهای دنداندار دارند. ساقه سولدگل آن که از درون برگهای انبوه خارج می شود، در انتها به مجموعه فراوانی از گل آذین های خوشه مانند با ظاهر استوانه ای شکل، ختم می گردد که به گیاه منظره زیبا می دهد. رنگ گل های آن سبز مایل به زرد یا مایل به قرمز است.

تکثیر روبارب به وسیله قطعات سوش جوانه دار که از گیاه مسن جدا می گردد و همچنین از طریق کاشتن دانه آن صورت می گیرد. زمین زراعتی روبارب باید سبک و دارای کود کافی باشد و هر قدر زمین آمادگی زیادتر داشته باشد، محصول فراوان تر و مرغوب تر از آن به دست خواهد آمد.

تکثیر از طریق تقسیمات سوش بدین نحو است که آنها را در فصل پائیز از گیاه به دست

می آورند سپس در قطعه زمین آماده ای با در نظر گرفتن فواصل معین، می کارند و پس از آنکه گیاه دارای ریشه کافی گردید، آنها را به زمین اصلی منتقل می کنند. معمولاً چون گیاه تدریجاً دارای رشد نسبتاً زیاد می گردد، آنها را به نحوی در زمین اصلی می کارند که هر پایه لاقل، یک تا ۱۳ متر از کلیه جهات، با پایه دیگر فاصله داشته باشد.

از طریق کاشتن دانه هم می توان اقدام به پرورش گیاه کرد ولی از معایب آن این است که با این روش، در مدت زمانی طولانی تر، موفق به بدست آوردن محصول خواهند شد بعلاوه ممکن است از رویش دانه ها، گیاهانی بوجود آیند که با گیاه مادر اختلاف زیاد داشته باشند. از این نظر است که در انتخاب بذری باید دقت کافی به عمل آید تا کلیه آنها، از واریته ای که محصول مرغوب می دهد، به دست آمده باشند.

دانه روبارب قوه نامیه خود را تا ۳ سال حفظ می نماید. هر لیتر دانه آن نیز ۸۰ تا ۱۲۰ گرم وزن دارد.

معمولاً دانه ها را در تیر سردادی می کارند و گیاه جوان حاصل را پس از گذراندن زمستان در زمین مناسبی نشا می کنند و یا آنکه در اسفند و فروردین دانه ها را می کارند، سپس گیاه جوان حاصل را پس از آنکه ریشه کافی حاصل نمود، در پائیز به زمین زراعتی انتقال می دهند. بدیهی است انتقال گیاه به زمین اصلی باید به نحوی صورت گیرد که فاصله هر گیاه از دیگری، کمتر از یک متر از کلیه جهات نباشد و پس از آنکه عمل انتقال گیاه نیز صورت گرفت، آبیاری مختصر به عمل آورد تا زمین با داشتن رطوبت کافی، بهتر بتواند در نمو آنها مؤثر باشد.

باید توجه داشت که روبارب، گیاه مخصوص نواحی کوهستانی سرد ولی آفتابگیر است و بطوری که پرورش آن در یکی از مناطق کوهستانی و آفتابگیر نواحی علیای پیرنه آزمایش گردیده، دوره واقعی رویش آن، ۴ ماه یعنی از اوایل خرداد تا اواخر شهریور طول می کشد. به نظر می رسد که غده های زیرزمینی روبارب، در فصل زمستان که گیاه در مرحله استراحت است، بهتر تشکیل گردد یعنی در واقع در این موقع است که مواد ذخیره ای کافی در اعضای زیرزمینی آن فراهم می شود تا برگهای پهن و فراوان و ساقه گلدار و بزرگ گیاه بتوانند از این ذخایر استفاده کنند. از این جهت است که زمین زراعتی باید کاملاً حاصلخیز و دارای کود کافی باشد.

با افزودن کود کافی به زمین زراعتی روبارب، موفق گردیدند که غده های زیرزمینی حجیم به وزن ۶ تا ۸ کیلوگرم از هر دو نوع داروئی مذکور و واریته سهم آن که شرح داده شد به دست آورند.

از بین نژادهای مختلف روبارب، نمونه هائی که گل های قرمز بوجود می آورند، دارای



ش ۱۱۷ - Rheum palmatum : منظره گیاه گلدار

مقاومتی بیشتر از نژادی می‌باشند که گل‌های سفید رنگ دارند.

از کارهای مهمی که در زراعت روباتر باید انجام گیرد آن است که رطوبت لازم برای نمو گیاه همواره در زمین زراعتی تأمین شود، بعلاوه علفهای هرزه بطور مرتب از زمین حذف گردد و لااقل هر ۲ سال یک‌بار، کود کافی به زمین داده شود، در ضمن، حلزون‌هایی که در پشت برگ گیاه جایگزین می‌گردند، دفع شوند.

اسروزه عقیده دارند، که اگر ساقه‌های سولدگل بطور کلی حذف شوند، چون ذخایر زیر زمینی صرف نمو آنها نخواهد گردید، محصول بهتر به دست خواهد آمد.

به هر هکتار زمین زراعتی *Rh. Rhaponticum*، بطوری که آزمایش گردیده اگر ۳۰۰۰ کیلوگرم کود طبیعی و ۳۰۰ کیلو فسفات آهک افزوده شود، نتیجه بهتر به دست خواهد آمد. برای این منظور کود طبیعی را در پائیز پس از انجام مقدمات کار، به زمین می‌دهند تا نتیجه بهتر حاصل گردد. اگر مقداری کلرور پتاسیم همراه با فسفات آهک به سطح زمین زراعتی پس از دومین شخم افزوده شود، راندمان عمل زیادتر خواهد بود.

زمان برداشت محصول در نواحی مرتفع کوهستانی معمولاً شهریور ماه است. در این موقع غده‌های زیرزمینی را که مقدار کمتری آب در بردارند از زمین خارج می‌کنند و پس از تراشیدن سطح خارجی آنها، بطوری که عاری از ریشه، ریشه‌های فرعی و بقایای خشک شده برگ گردند، آنها را به قطعات کوچک تقسیم کرده انتهای هر یک از قطعات را سوراخ می‌کنند و طناب نازکی از آنها عبور می‌دهند، به نحوی که با متصل کردن دورآس طناب به دو نقطه ثابت، کلیه قطعات حالت آویخته به خود بگیرند و در مجاورت هوا بهتر خشک شوند.

عمل خشک کردن قطعات در برخی از مناطق مرطوب، درون کلبه‌های کوچک با فروختن آتش صورت می‌گیرد. از معایب این طریقه آن است که قطعات روباتر پس از خشک شدن، بوی دود می‌گیرند و نوع ناسرغوب بوجود می‌آید.

انواع سسن این گیاهان دارای غده‌های حجیم و قوی هستند. برگ‌های آنها نیز چندسره‌تر مربع از سطح زمین را اشغال می‌کند. چنین پایه‌هایی اگر از زمین خارج گردند، غده‌های فراوانی از آنها به دست می‌آید که بعضی از آنها دارای حجمی به بزرگی سر یک‌گاو است و ممکن است وزن آنها بین ۶ تا ۸ کیلوگرم باشد.

قطعات مختلف روباتر افی سینال، به اشکال نامنظم، بسطح یا کمی مقعر، استوانه‌ای-شکل یا گرد و غیره در بازرگانی عرضه می‌شود. رنگ آنها زرد آجری، زرد سایل به قرمز، زرد سایل به خرمائی و گاهی دارای لکه‌های تیره رنگ (بقایای سوپر) است. بر روی این قطعات، اثر

ریشه و ریشکهای قطع شده بطور کاملاً محسوس و مشخص، نمایان است. بوی قطعات رویارب- افی سینال کاملاً متمایز و متناسب بانوع گیاه است. طعم آنها تلخ و قابض می باشد و بعلاوه اگر جویده شوند، آب دهان را بشدت رنگین می کنند و به رنگ زرد در می آورند .

از مزارع رویارب های داروئی می توان هشت تا ده سال (حتی بیشتر) بهره برداری به عمل آورد ولی بهتر آن است که همیشه از سال چهارم تا پنجم، پایه های جدید گیاه را در مزارع فراهم آورد و در فاصله سالهای پنجم و ششم، پایه های مسن گیاه را از زمین خارج نمود تا بهرم برداری بطور مداوم، از مزارع رویارب به عمل آید.

### *Ribes nigrum* L.

*R. boreale* Turcz. ، *R. pauciflorum* Turcz.

درختچه ای به ارتفاع ۰۵ تا ۲ متر و از تیره انگورک (Saxifragaceae) است . از میوه، برگ، ریشه و جوانه های آن استفاده فراوان داروئی و صنعتی به عمل می آید . مثلاً برگ آن اثر قابض و مدر دارد و از آن در درمان رماتیسم، استفاده می گردد. از میوه آن در صنعت، جهت تهیه کنسروهای مختلف و از شیر میوه برای تهیه ژله و غیره استفاده می شود. این گیاه با آنکه پراکندگی زیاد در اروپا و قسمتی از آسیا دارد معهداً برای مصارف زیادی که دارد، پرورش نیز می یابد.

از مشخصات آن این است که برگهایی منقسم به لوبهای دنداندار دارد . در سطح تحتانی پهنک و همچنین جوانه های آن نیز، غده های کوچک زرد رنگ و رزینی مشاهده می گردد که بوی معطر برگها به دلیل وجود این غده هاست. گلهای آن رنگ سبز مایل به بنفش دارند و به صورت خوشه های آویخته ظاهر می شوند.

تکثیر آن از طریق کاشتن قلمه ها صورت می گیرد زیرا به سهولت ایجاد ریشه می کند و این عمل معمولاً در اواسط بهمن تا اوایل فروردین و حتی زودتر از بهمن ماه نیز انجام می گیرد. زمینهای نیمه سفت، نسبتاً سیلیسی، کمی آهکی، کم و بیش مرطوب و حاصلخیز برای زراعت آن بسیار مناسب است ولی اگر زمین، رستی مرطوب و سبک باشد و یا احتمالاً در تابستان به علت واقع بودن در معرض تابش خورشید، به صورت خشک در آمده باشد، برای زراعت آن تناسب ندارد. زمین زراعتی باید به عمق ۰۵ تا ۰۸ سانتیمتر برگردان و شخم زده شود و به هر هکتار آن، معادل ۰۰۰ کیلو گرم کود حیوانی، ۱۰۰۰ کیلو گرم اسکوری (Scorie)، ۳۰۰ کیلو گرم سولفات پتاسیم افزوده شود تا آمادگی بیشتر برای زراعت گیاه پیدا کند.

قلمه ها را معمولاً به طول ۲۰ تا ۳۰ سانتیمتر به نحوی از شاخه های درختچه مذکور قطع می کنند که قسمت کوچکی از شاخه همراه آن باشد، سپس آنها را در یک قشر ساسه نگهداری می کنند یا آنها را به صورت بسته های کوچک در آورد از ناحیه مقطع، تا حد ۰۳-۰۱ سانتیمتر



ش ۱۱۸- *Ribes Uva-ursi* ۱- شاخه گلدار (اندازه طبیعی) ۲- گل

۳- برش قائم گل ۴- میوه

در آب وارد می کنند. پس از مدت ۲ تا ۳۰ روز، ریشک هائی در مقطع قلمه ها ظاهر می گردد. این قلمه ها اکنون دارای آمادگی کامل برای کاشته شدن در یک قطعه زمین اصلاح شده اند. از این جهت آنها را در امتداد خطوطی به فواصل ۳ تا ۴ سانتیمتر به نحوی می کارند که هر پایه از دیگری، ۳ تا ۴ سانتیمتر فاصله داشته باشد. باین روش، قلمه هائی با رشد کافی جهت انتقال به زمین اصلی به دست خواهد آمد.

انتقال قلمه ریشه دار به زمین اصلی در امتداد خطوطی به فواصل ۱۰ متری به نحوی انجام می گیرد که هر پایه، ۱۰ متر از دیگری فاصله داشته باشد. معمولاً برای آنکه از رویش قلمه ها، درختچه های پرشاخه و قوی بدست آید، هردو تائی آنها را با هم می کارند. به طریقه خوابانیدن نیز می توان اقدام به تکثیر گیاه کرد.

معمولاً در زمستان، قطع کردن پایه های گیاه از ناحیه سطحی زمین نیز، باعث پیدایش جوانه های متعدد در محل قطع شده در بهار می گردد و در موقعی که طول این جوانه ها بر اثر نمو، به ۱۰ تا ۱۵ سانتیمتر رسید، روی آنها را از خاک می پوشانند و پس از آنکه تدریجاً دارای ریشه گردیدند، آنها را از پایه اصلی که بدان پیوسته اند جدا می سازند.

در موقع برداشت محصول، برگهای گیاه را در خرداد و میوه های آنرا در اواخر خرداد تا اواخر مرداد می چینند.

*Ribes Uva - crispa L.* (R. Grossularia L.) در نواحی شمالی ایران، منطقه البرز، مازندران و گیلان می روید. میوه اش اثر ملین دارد. نرم کننده و تقویت کننده حرکات دودی. شکل روده است. از آن در تهیه ژله، مربا، سرکه و غیره استفاده می شود. این گیاه نیز مانند گونه قبلی، زمین مرطوب، نسبتاً سنیلیسی و حاصلخیز احتیاج دارد.

#### *Ricinus communis L.*

**کرچک**، گیاه داروئی بسیار مفیدی است که روغن دانه آن تحت نام روغن کرچک، مصارف داروئی دارد. روغن کرچک داروئی، از دانه عاری از پوست خارجی برخی واریته های پرورش یافته گیاه، تحت اثر فشار و بدون مداخله گرما به دست می آید. روغن های فشار دوم و یا روغن حاصل از افزودن حلالهای آلی، مصارف صنعتی فراوان دارند. روغن کرچک داروئی دارای اثر ملین و مسهلی است.

کرچک، گیاهی است علفی، چند ساله و از تیره *Euphorbiaceae* که ارتفاع آن به تناسب آب و هوای محل رویش، ممکن است به ۴ متر برسد و حتی زیادتر از آن شود. منشأ

اولیه آن به حبشه نسبت داده می شود ولی امروزه به حدی پراکندگی یافته است که واریته های متعددی از آن بر اثر گشت های متوالی، در نواحی مختلف کره زمین مشاهده می گردد. از مشخصات آن این است که برگهای پنجه ای شکل و منقسم به ۱۱ تا ۱۳ لوب عمیق، دندانه دار و منتهی به دم برگ دراز دارد. گلهای آن که در فاصله ماههای مرداد و شهریور ظاهر می گردند، بردنوع نرو ماده و واقع بر روی یک پایه اند. معمولاً مجموعه گلهای نر آن در قسمتهای پائین تر از مجموعه گلهای ماده جای دارند. بندرت نیز گلهای همافرودیت در گیاه دیده می شود. میوه اش به صورت کپسول (پوشینه)، پوشیده از خار و محتوی ۳ دانه روغن دار است (۱).

پرورش کرچک که در ایران نیز معمول می باشد، در زمینهای دارای کود کافی، شروط بر آنکه گرما و رطوبت زمین نسبتاً زیاد باشد، به سهولت امکان پذیر است. در بعضی نواحی نیز آنرا همراه باغلات یا بقولات می کارند. زراعت آن در هند توسعه زیاد دارد. در این ناحیه، دانه ها را معمولاً در آغاز فصل باران، در زمین کوددار می کارند و حتی از تفاله دانه های کوچک که از آنها استخراج روغن بعمل آمده است، به عنوان کود استفاده می کنند.

اصولاً دانه کرچک را در زمین زراعتی آماده، به نحوی می کارند که در امتداد خطوطی معین، ۲ یا ۳ دانه آن در هر سوراخ، بادر نظر گرفتن فواصلی بین حفره ها، در عمق کم خاک جای داده شوند، سپس روی دانه ها را از یک قشر نازک خاک، توام با کود می پوشانند و بعد از آنکه دانه ها رویش یابند و به گیاهان جوانی به ارتفاع در حدود ۱۰ سانتیمتر تبدیل گردیدند، از بین آنها، آنان که ظاهری سالم تر و قوی تر دارند برجای می گذارند و پایه های دیگر را از مجاور آنها خارج می سازند، تا در محل هر حفره که قبلاً ۲ یا ۳ دانه جای داده شده بود، منحصرأ یک گیاه جوان، وجود داشته باشد.

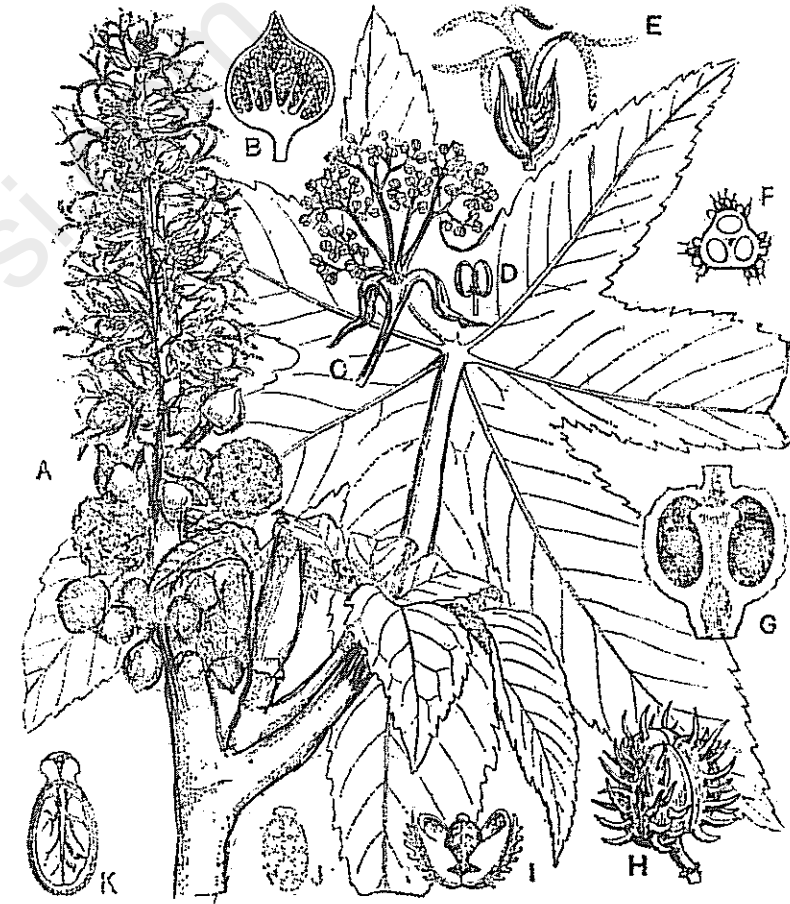
سرعت رشد کرچک نسبتاً زیاد است. معمولاً پس از آنکه گیاهان جوان بر اثر رویش سریع به ارتفاع ۱۰ متر یا کمی بیشتر رسیدند، راس آنها را قطع می کنند تا باین ترتیب، شاخه های جانبی که سولدگل آذین می باشند، شروع به رشد سریع نمایند. دوره کامل نمو کرچک به تناسب اختصاصات محل رویش، ۴ تا ۸ ماه طول می کشد.

بهره برداری از آن نیز تدریجاً به نحوی صورت می گیرد که از سزرعه کرچک، منحصرأ میوه های رسیده آن از پایه های مختلف جمع آوری گردد. این عمل باید در زمانی صورت گیرد، که میوه ها شکفته نشده باشند. یعنی کمی قبل از شکفتن، آنها را می چینند و به صورت قشر نازکی در

۱- مصارف روغن حاصل از دانه واریته های مختلف این گیاه در بحث مربوطه در این

کتاب شرح داده شده است.

انبار می‌گسترانند تا بقیه دوران رسیدن آنها در انبار انجام گیرد. سپس آنها را در مجاورت گرمای خورشید قرار می‌دهند تا کاملاً خشک شوند. بدست آوردن دانه از نژادهائی از کرچک که سیوه ناشکوفه دارند، بدین نحو است که آنها را پس از خشک کردن در آسیاب‌های مخصوص وارد می‌سازند تا به وسیله این دستگاهها، دانه‌ها از درون سیوه خارج گردند.



ش ۱۱۹- Ricinus communis : شاخه گلدار، سیوه - گل‌های نرو ماده - دانه

راندسان برای سزاعی که در آنها، فاصله هر گیاه از دیگری ۶ سانتیمتر باشد، بین ۱۰۰۰ تا ۱۴۰۰ کیلوگرم محصول در هکتار است ولی اگر شرایط مساعد از هر لحاظ برای پرورش آن فراهم باشد، ممکن است این مقدار به ۲۰۰۰ و حتی ۲۵۰۰ کیلوگرم افزایش یابد.

### Rosa gallica L.

انواع مختلف Rosa ، به علت دارا بودن گل‌های زیبا و معطر، به عنوان زینت یا اسانس-گیری و یا مصارف درمانی پرورش می‌یابند. برای موارد اخیر معمولاً اقدام به پرورش آنها در وسعت‌های زیاد می‌گردد. از بین این گیاهان، آنهایی که گل‌های قرمز یا سرخ و یا گلی رنگ دارند، گل سرخ نامیده می‌شوند. انواع مهم و داروئی آنها به شرح زیر است :

۱- Rosa gallica L. (گل سرخ) - پرورش این گیاه از نظر درمانی بیشتر از این



ش ۱۲۰- Rosa canina : سرشاخه گلدار

جهت است که غنچه‌های رسیده ولی ناشکفته آن به علت دارا بودن تانن، اسیدگالیک، اثرات درمانی دارد و از آن در بیماری‌های مختلف مانند خونروی‌های عادی، اختلاط خونی و همچنین رفع ترشحات مهبلی استفاده به عمل می‌آید.

۲- R. damascena L. گل سرخ، گل گلاب - به منظور اسانس‌گیری و تهیه آب -

مقطر برای مصارف درمانی یا فرآورده‌های زیبایی پرورش می‌یابد.

۳- *R. centifolia* L. ، به منظور تهیه آب مقطر دارویی مورد توجه است .

۴- *R. canina* L. ، نسترن ، برای استفاده از قسمت گوشته دار و کوزه‌ای شکل (*Cynorrhodon*) قاعده گل، پرورش می‌یابد. سینورودون دارای اثر قابض، ضد رسکوریوت، رفع حالت اسهالی، رفع اخلاط خونی، انقباضات غیر ارادی ماهیچه‌های معده و غیره است. ازدیاد آن معمولاً از طریق جدا کردن شاخه‌های جوان قاعده ساقه، هنگام جابجا کردن پایه‌های قوی چندساله انجام می‌گیرد. از بین ساقه‌های جوان باید آنهایی که ریشه قوی دارند بلافاصله، پس از جدا کردن از پایه اصلی، در زمین آماده جای داده شوند و بقیه در خزانه، که خاک نرم و کود کافی و مناسب داشته باشد کاشته شوند و بعداً در سال بعد و حتی دو سال بعد، به زمین اصلی منتقل گردند.

زمین زراعتی که پایه‌های ریشه دار در آن کاشته می‌شوند باید عمیقاً شخم زده، قابل نفوذ، نسبتاً مرطوب و حاصلخیز باشد. زمین‌های رستی و سفت برای پرورش گیاه مناسب نیست. انتقال پایه‌های ریشه دار به زمین اصلی بهتر است در بهرامه (به جای فروردین که گیاه در حال ریشه زدن است)، پس از انجام عملیات اصلاحی و خارج کردن علفهای هرزه و غیره صورت گیرد و این عمل بر روی خطوطی به فواصل ۲۰ متر به نحوی انجام می‌گیرد که فاصله هر پایه از پایه دیگر لا اقل ۶۰ متر باشد. ضمناً هنگام کاشتن باید قبلاً حفره‌ای به عمق کافی در زمین ایجاد کرده این عمل را طوری انجام دهند که ساقه گیاه در حدود ۸ سانتیمتر در داخل خاک جای گیرد. بعداً باید قسمت انتهائی ساقه از فاصله ۳۰ سانتیمتری سطح خاک قطع شود.

سم‌پاشی و استفاده از گردهای ضد عفونی کننده به منظور جلوگیری از هجوم حشرات و قارچها به گیاهان کاشته شده، ضروری است. در زمستان نیز باید با انجام مراقبت کامل، شاخه‌های غیر مفید را از گیاه جدا نمود و در پائیز مجدداً کود طبیعی لازم ولی در بهار کودهای معدنی به کار برد.

بهره برداری باید زمانی صورت گیرد که گلها در حال غنچه است. پس از جدا کردن غنچه‌ها، کاسبرگهای قاعده آنها و نهنج گل را که سادگی در آن جای دارد، از آن جدا می‌سازند تا پرچم‌ها بتوانند با متفندی که در قاعده غنچه بوجود می‌آید از آن خارج شوند. بعداً غنچه‌ها را در سایه و یا در اتوو خشک می‌کنند. پس از خشک شدن غنچه‌ها، یک فشار مختصر به آنها کافی خواهد بود تا گلبرگها از یکدیگر جدا شوند. در مورد *R. damascena* که از گلبرگ‌های آن جهت اسانس‌گیری استفاده به عمل می‌آید باید گلها، قبل از شکفتن کامل چیده شوند و اسانس‌گیری نیز بوسیله تقطیر یا بخار آب صورت گیرد (کد کس).

### *Rosmarinus officinalis* L.

*R. latifolius* Mill. ، *R. flexuosus* Jord.

**رومارن (Romarin)**، که اعراب آنرا **الکلیل الجبیل** نامند، گیاهی است دارویی و دارای اعضای معطر که برای مصارف درمانی از برگ و یا سرشاخه‌های گلدار آن استفاده به عمل می‌آید. در عطرسازی برای تهیه اسانس معطر و خوشبوی این گیاه، اعضای هوایی آنرا به حالت تازه به کار می‌برند. رومارن به حالت خودرو در منطقه مدیترانه مخصوصاً نواحی ساحلی آن تأسیاب. صغیر می‌روید و چون برگهای سبز دائمی با زیبایی خاص و بوی معطر و مطبوع دارد، به عنوان یک گل زینتی و یا جهت تهیه اسانس، در بعضی نواحی پرورش می‌یابد.

رومارن، اثر مدر، ضد تشنج، صفرابر، مقوی معده و بسیار مقوی دارد. مصرف آن اثرات مفید در رفع ناراحتی‌های کبدی، یرقان، تشنج کبدی و بسیاری از بیماریهای سختاف، ظاهر می‌نماید. مصرف برگ یا سرشاخه‌های گلدار و مخصوصاً اسانس آن باید در نهایت دقت و به مقدار درمانی انجام گیرد زیرا در غیر اینصورت و یا اگر بطور مداوم حتی به مقدار کم، مورد استفاده قرار گیرد، ناراحتی‌های منجر به سرگمکن است پیش آورد. از اسانس رومارن در تهیه ادوکلن و فرآورده‌های زیبایی مختلف استفاده می‌شود. رومارن در ایران به حالت وحشی نمی‌روید ولی به علت بوی مطبوع و ظاهر زیبایی که دارد، پرورش می‌یابد.

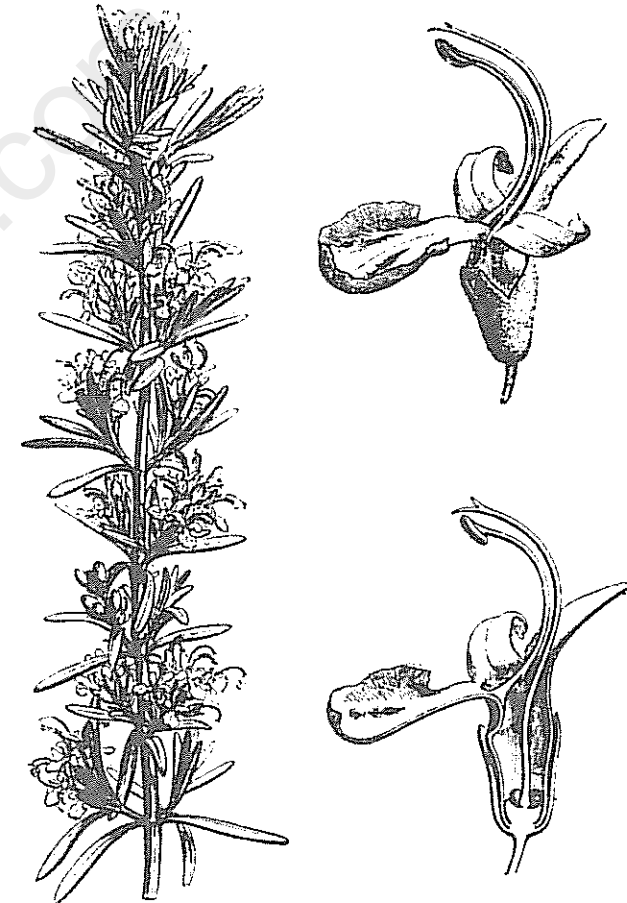
رومارن، گیاهی بسیار معطر، پایا و از تیره نعناع (*Labiatae*) است. ساقه‌اش به ارتفاع ۳۰ تا ۷۰ سانتیمتر و حتی بیشتر می‌رسد. برگهای آن متقابل و دارای کناره برگشته، باریک و دراز و گلهای آن که در ماههای اردیبهشت و خرداد در کناره برگها ظاهر می‌گردند، به رنگ آبی-روشن (بندرت سفید) می‌باشند و چون نوش فراوان با بوی قوی ولی مطبوع فراهم می‌آورند، از این جهت عسل حاصل از آن، بوی معطر و مخصوص دارد.

رومارن را باید در زمین‌های آهکی قابل نفوذ، سبک و کاملاً آفتابگیر که در معرض بادهای شدید نباشد، پرورش داد. زمین زراعتی آن باید کاملاً شخم زده و اصلاح شده باشد. افزودن کود حیوانی به اندازه‌های کافی، رشد گیاه را تقویت می‌کند ولی به کار بردن کودهای شیمیائی، ضرورت ندارد. در بعضی از نواحی جنوبی اروپا، با کاشتن این گیاه در حاشیه مزارع و باغها، پرچین‌هایی به ارتفاع معادل یک متر با منظره بسیار زیبا بوجود می‌آورند، مشروط بر آنکه زمین دارای رطوبت کافی باشد و جنس آن با پرورش گیاه تناسب داشته باشد.

تکثیر رومارن از طریق کاشتن دانه‌های رسیده آن و یا قلمه زدن، خوابانیدن و یا کاشتن

شاخه‌های ریشه‌دار پایه‌های سسن صورت می‌گیرد، ولی تکثیر از طریق خوابانیدن چندان معمول نیست.

تکثیر از طریق کاشتن دانه بدین نحو است که ابتدا دانه‌های رسیده گیاه را در اسفند تا فروردین ماه، در قطعه زمین مناسبی با رعایت مشخصات محل پرورش، از اینکه در ارتفاعات



ش ۱۴۱ - *Rosmarinus officinalis*: سرشاخه گلدار به (اندازه طبیعی)، گل و برش  
فائم آن (Bail.)

و یا در دشت‌ها باشد، می‌کارند و سپس گیاه کوچک حاصل را هنگامی که رشد کافی حاصل نمود، به زمین زراعتی به نحوی منتقل می‌سازند که فاصله هر گیاه از دیگری، بین ۰٫۴ سانتیمتر تا یک

متر از کلیه جهات باشد. در بعضی نواحی نیز قبلاً خطوطی به فواصل ۱٫۲۰ متر در زمین زراعتی بوجود می‌آورند و گیاهان را به نحوی روی آن خطوط می‌کارند که فاصله هر گیاه از دیگری لااقل یک‌متر باشد.

تکثیر به وسیله قلمه زدن معمولاً در بهار صورت می‌گیرد. برای این کار قلمه‌های فراوانی از شاخه‌های جوان گیاهان سسن به دست می‌آورند و آنها را در زیر شاسی که گرمای مناسب داشته باشد، می‌کارند. باین طریق، تعداد بسیار زیادی از قلمه‌ها را می‌توان به نحو فشرده در خاک آماده درون شاسی کاشت. معمولاً قلمه‌ها پس از طی ۳ هفته تا یک ماه، دارای ریشه می‌گردند



ش ۱۳۱ / الف - مزرعه کشت رومارن

و هرچه شرایط خاک زیرشاسی برای رشد گیاه مناسب‌تر باشد، قلمه‌ها زودتر دارای ریشه می‌شوند. پس از آنکه قلمه‌ها دارای رشد و ریشه کافی گردیدند، آنها را به زمین اصلی با رعایت فواصل مشخص که ذکر شد، انتقال می‌دهند. از استیازات این طریق آن است که گیاه پرورش یافته، دارای همان مشخصات گیاه مادر می‌گردد، در حالی که از کاشتن دانه‌های رسیده رومارن، واریته‌های مختلف به ظهور می‌رسد که بعضی از آنها ممکن است مرغوب نباشد.



بهره‌برداری معمولاً از سال سوم آغاز می‌شود و در هنگامی صورت می‌گیرد که گیاه در حال گل دادن کامل باشد. بررسی‌های مختلف نشان داده است که اگر رومارن در دامنه‌های شمالی کوهستانها، در زمین مساعد پرورش یابد، به سهولت رشد می‌کند و اگر پس از رشد کامل، ساقه آنها را از ناحیه مجاور سطح زمین جهت بهره‌برداری قطع نمایند، در سال بعد بر اثر پیدایش جوانه‌های متعدد از محل قطع شده، ساقه‌های فراوانی ظاهر می‌گردد که موجبات پر پشت شدن گیاه را فراهم می‌آورد. چنین پایه‌هایی دارای ساقه‌های متعدد نیمه چوبی و برگهای فراوان می‌شوند که خود یکی از امتیازات آنها در تولید محصول مرغوب و فراوان می‌باشد. هنگام بهره‌برداری باید توجه کامل داشت که هر چه پایه گیاه سن تر باشد، چون شاخه‌های آن چوبی می‌گردد، محصول غیر کافی با راندمان کم به دست خواهد آمد. از این جهت است که همیشه به دست آوردن شاخه‌های نیمه چوبی و دارای برگهای فراوان، بیشتر مورد رضایت زارعین می‌باشد. پس از قطع شاخه‌ها، معمولاً از آنها در همان محل توسط دستگاههای تقطیر قابل انتقال، اسانس‌گیری می‌کنند که نتیجه عمل با این روش بسیار بهتر می‌باشد. از هر ۱۰۰ کیلوگرم گل یا شاخه‌های برگدار نیمه چوبی و یا گلدار، ۱۰ تا ۲۰ گرم اسانس به دست می‌آید که از آن در عطرسازی، تهیه صابون، ادوکلنی و فرآورده‌های زیبایی، استفاده می‌گردد.

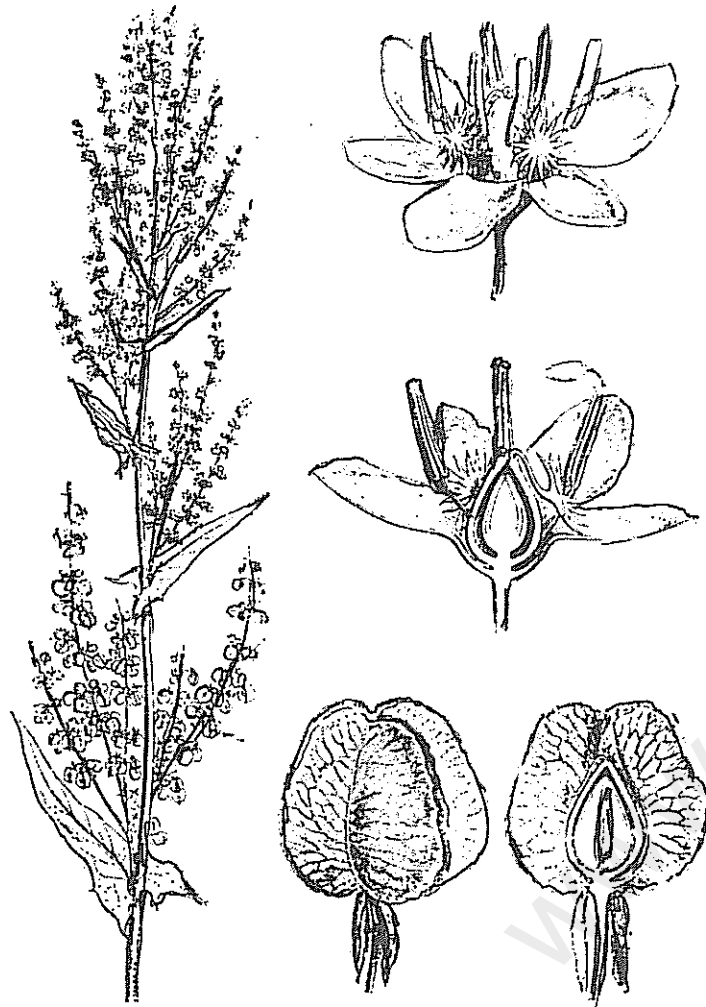
### *Rumex acetosa* L.

**ترشک** از گیاهان مفید دارویی است که مردم دورانهای قبل، از وجود اثرات درمانی آن اطلاع کامل داشته‌اند. بطوری که استفاده از آن به زمانهای خیلی قدیم نسبت داده می‌شود. جوشانده برگهای آن می‌تواند در نارسائی عمل دستگاه دفع ادرار، مؤثر واقع گردد و در بیماریهای التهابی یا ناشی از کمبود ویتامین C در بدن، در کمی اشتها و بیماریهای پوستی از آن استفاده شود. ضماد برگهای پخته شده آن که با آرد دانه کتان و بیه تهیه شده باشد، در رفع دانه‌ها، جوش صورت، سودا و بیماریهای پوستی مختلف، اثرات معالج ظاهر می‌نماید.

پرورش آن با همه پراکندگی وسیعی که در طبیعت دارد، در نواحی مختلف معمول است و از این راه، فرمها و نژادهای متعددی با برگهای پهن و بزرگ از آن به دست آمده است که به مصارف تغذیه می‌رسند. گونه‌های مفید دیگری نیز از این گیاه وجود دارد که به دنبال گیاه اصلی، به اختصار شرح داده می‌شود.

ترشک، گیاهی چند ساله و از تیره هفت بند (*Polygonaceae*) است. ریشه ضخیم و ساقه راست به ارتفاع ۳۰ تا یک متر دارد. برگهای بیضوی آن، ظاهری تیرکمانی و گلهای

کوچک و متعدد آن، وضع مجتمع به صورت دسته‌های ۳-۸ تایی در قسمت انتهائی ساقه دارد. قسمت مورد استفاده و درمانی گیاه، بیشتر ریشه آن است که به صورت قطعاتی در معرض استفاده قرار می‌گیرد.



ش ۱۲۲ - *Rumex acetosa*: سرشاخه گلدار و میوه‌دار (اندازه طبیعی) - گل کامل و برش آن - میوه کامل و برش طولی آن (Bail.)

تکثیر آن از طریق کاشتن دانه و یا تقسیمات سوش صورت می‌گیرد. زمین زراعتی آن باید سبک، نسبتاً مرطوب، سایه‌دار و به حد کافی کوددار باشد و بعلاوه در پائیز به خوبی به عمق

۴ تا ۵ سانتیمتر، شخم زده شود.

زمین زراعتی پس از آنکه آمادگی پیدا کرد، بر روی آن خطوطی به فواصل ۵ سانتیمتر ایجاد نموده، دانه‌های رسیده گیاه را در آن می‌باشند، سپس روی دانه‌ها را از قشر نازک خاک می‌پوشانند. جوانه زدن دانه‌ها سریعاً انجام می‌گیرد ولی رشد گیاه، در آغاز نسبتاً کم است. در خرداد ماه، برگهای بزرگی در گیاهان کاشته شده که قبلاً فاصله آنها را از هم زیاد کرده‌اند، ظاهر می‌گردد که می‌توان آنها را در اوایل زمستان، از پایه‌های گیاه جدا کرد.



ش ۱۲۳ - Rumex patientia : ریزوم و برگهای اولیه گیاه

در تابستان باید مرتباً عملیات اصلاحی صورت گیرد و علفهای هرزه از مزرعه دور گردد و بعلاوه، دقت به عمل آید تا در مواقع خشکی هوا، زمین به سلایمت آبیاری شود و موجبات از بین رفتن آنها فراهم نگردد.

برداشت محصول یعنی به دست آوردن ریشه که بهترین قسمت درمانی است، با خارج کردن گیاه از زمین صورت می‌گیرد. برای این کار باید ریشه‌ها را از بقیه قسمت‌های گیاه جدا کرده به خوبی شست سپس آنها را به قطعات ۱ تا ۲ سانتیمتری تقسیم نموده، به سرعت در مقابل گرمای هوا خشک کرد.

برای مصارف تغذیه، موقعی که برگها، رشد کامل پیدا نمود آنها را از قاعده قطع می‌کنند. از بین نمونه‌های مفید دیگر این گیاهان، گونه‌های زیر که آنها نیز مورد بهره برداری و گاهی تکثیر قرار می‌گیرند، شرح داده می‌شود:

**Rumex Acetosella L.**، گونه درمانی دیگری از ترشک است که برگ آن به علت دارا بودن طعم ترش، به مصارف تغذیه می‌رسد ولی اگر دانه‌ها به مقادیر زیاد از آن مصرف نمایند، دچار ناراحتی‌های هضمی می‌گردند که خطرناک است. بروز این حالت به علت وجود اکسالات زیاد در گیاه، پیش می‌آید. این گیاه در شمال غربی ایران، به حالت خودروسی روید. **R. obtusifolius L.**، برگهای بیضوی دارد و در منطقه وسیعی از نواحی البرزی روید. چون ریشه این گیاه، آهن زمین را تغییر شکل داده به صورت اسلح آلی در می‌آورد، از این جهت با پرورش این گیاه در زمین‌های آهن دار، می‌توان موفق به ازدیاد اسلح آلی در داخل خاک گردید.

ریشه‌اش اشتها آور، تصفیه کننده خون و مدر است.

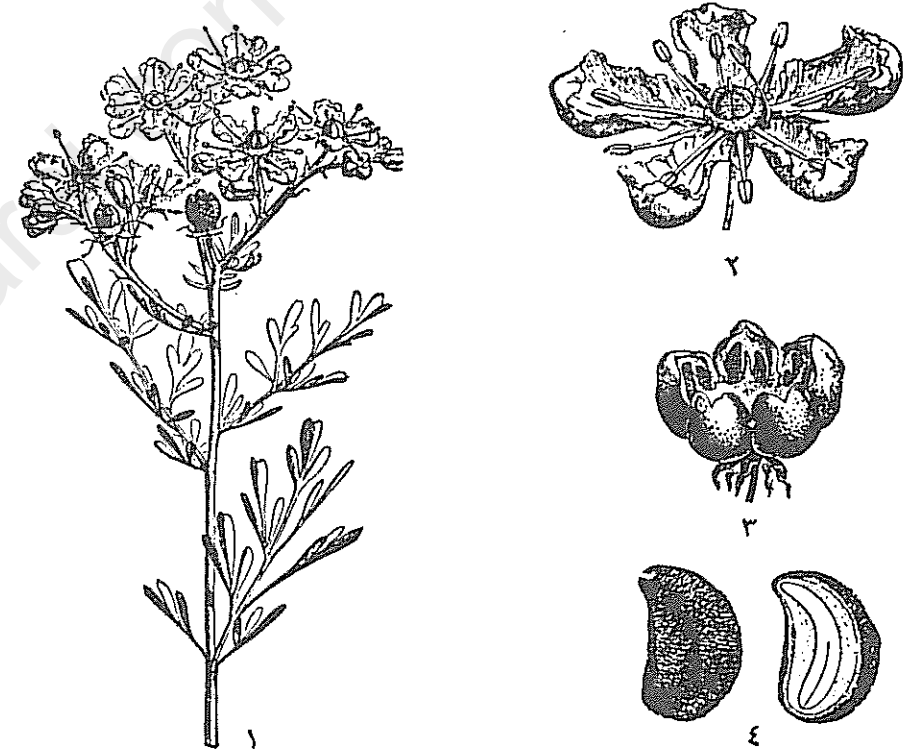
**R. patientia L.**، نوع مفید دیگری است که ریشه و سیوه آن اثر درمانی دارند. ریشه‌اش دارای ترکیبات آنتراکینونی و اسلح مختلف است. از برگ آن مانند اسفناج، در تغذیه استفاده می‌شود و به همین علت اغلب اقدام به پرورش آن می‌گردد. ریشه‌اش اثر ملین ملایم دارد. این گیاه در نواحی مرکزی، شمال غربی و مغرب ایران می‌روید.

از گونه‌های دیگر، **R. crispus L.**، **R. alpinus L.** و **L. nemorosus Sch.** را نام می‌بریم. ریشه راست گیاهان مذکور مصارف درمانی دارد. تکثیر آنها نیز از طریق کاشتن قطعات سوش و یا دانه صورت می‌گیرد. به نظر نمی‌رسد که از گیاهان مذکور و موجود در ایران، بهره‌برداری به عمل آید فقط از بعضی از آنها که ذکر شد کم و بیش در تغذیه استفاده می‌شود.

### **Ruta graveolens L.**

سداب یا سپاب، از گیاهان داروئی مفیدی است که شهرت درمانی فراوان از قدیم الایام داشته است بطوری که نخستین پزشکان دورانهای بسیار قدیم مانند تموفراست، دیوسکورید،

جالینوس، پلین و غیره آن را به خوبی می‌شناخته‌اند و برای درمان غالب بیماریها از آن استفاده می‌نموده‌اند و چون علاوه بر خاصیت قاعده‌آور و سقط‌کننده جنین، برای آن اثر تسکین دهنده قوای شهوانی نیز قائل بودند، از این جهت جمعیت‌های مذهبی دورانهای قدیم برای منزه و معصوم نگهداشتن خود از آلودگیهای شهوانی، آنرا در اغذیه و مشروبات خود وارد می‌ساختند. ارزش درمانی سداب همیثقدریس که تا اواخر قرن ششم میلادی آنرا داروئی معجزه‌گرمی دانستند و حتی آنرا جهت دور کردن ارواح خبیثه و ایجاد مصونیت در مقابل هرگونه افسون و جادو،



ش ۱۲۴ - *Ruta graveolens*: ۱- سرشاخه گلدار (اندازه طبیعی) ۲- گل ۳- میوه در مرحله باز شدن ۴- دانه ویرش طولی آن (۲ و ۳ و ۴ در زیر ذره بین)

در باغچه می‌کاشتند. آنچه که مسلم است آن است که سداب اثر نیرو دهنده، ضد تشنج و قاعده آور به نحو مؤثر دارد.

سداب علاوه بر مصارف درمانی مختلف، جهت اسانس‌گیری نیز به کار می‌رود و چون گیاهی است سمی، باید مصرف آن در نهایت دقت و احتیاط با توجه به مقادیر درمانی صورت

گیرد در غیر اینصورت عوارض شدید ناراحت‌کننده بوجود می‌آورد که ممکن است منجر به مرگ شود. سداب، ابتدا در منطقه مدیترانه می‌روئیده است ولی امروزه به علت پرورش زیاد که از آن به عمل آمده، در نواحی مختلف آسیا و ایران یافت می‌شود. پرورش آن بیشتر به منظور تهیه اسانس و یا کاشتن در باغچه‌ها، در نواحی مختلف مخصوصاً در ایتالیا صورت می‌گیرد.

سداب، گیاهی چندساله و از تیره Rutaceae است. ساقه‌ای پرشاخه، به ارتفاع ۳۰ تا ۸۰ سانتیمتر و برگهایی منقسم به قطعات کوچک دارد. گل‌های آن زرد رنگ و دارای وضع مجتمع در قسمت انتهائی ساقه‌اند. از کلیه قسمتهای هوائی این گیاه که به علت دارا بودن اسانس، مصارف درمانی مختلف دارند، بوی مخصوص و ناپسند و تهوع آور استنشام می‌گردد.

برای مصارف درمانی و تهیه اسانس، از کلیه قسمتهای هوائی گیاه در هنگام گل دادن استفاده می‌شود ولی اگر برگ گیاه مورد نظر باشد، آن را قبل از گل دادن و یا زمانی که گل‌ها به صورت دکمه‌ای ناشکفته‌اند، می‌چینند. در بعضی کتب داروئی، مصرف برگهای تازه و خشک شده گیاه، افی سینال ذکر شده است. اعضای هوائی سداب پس از خشک شدن، مقادیر کمی از مواد مؤثره خود را از دست می‌دهند ولی این مواد در آنها کاهش کلی پیدا نمی‌کند.

پرورش سداب از طریق کاشتن دانه‌های رسیده و یا قطعاتی از پایه سمن و جوانه دار گیاه صورت می‌گیرد.

نوع وحشی سداب، در زمین‌های خشک و حتی شن‌دار، مخصوصاً اگر در معرض تابش آفتاب باشد، بهتر رشد می‌کند. پرورش آن از طریق کاشتن دانه بدین صورت است که دانه‌های رسیده را قبل از بهار، در زمین آماده‌ای می‌کارند و پس از آنکه دانه رشد حاصل نمود و گیاهان جوان از رویش آنها به دست آمد، آنها را به تناسب مشخصات آب و هوائی محل رویش، در تیرماه و یا در پائیز به زمین اصلی منتقل می‌کنند.

فصل پائیز معمولاً برای این کار مخصوصاً اگر احتمال خشکی زمین در تابستان درین باشد، ترجیح داده می‌شود. در بعضی نواحی مانند اطراف پاریس که پرورش سداب سابقاً زیاد معمول بوده، دانه‌های رسیده گیاه در تیرماه کاشته می‌شده و سپس در اوایل پائیز، اقدام به انتقال آنها به زمین اصلی می‌گردیده است.

انتقال گیاهان جوان حاصل از رویش دانه به زمین زراعتی، باید به نحوی صورت گیرد که فاصله پایه‌های کاشته شده گیاه، لااقل ۶۰ تا ۷۰ سانتیمتر از کلیه جهات باشد.

پس از انجام عمل انتقال نیز برای آنکه گیاهان جوان به سهولت رشد حاصل نمایند، باید زمین زراعتی را به سلایمت آبیاری کرد. انجام مراقبت‌های لازم و کندن علفهای هرزه مزرعه

در طی دوران نموگیاه، اسری الزامی است. از مزرعه سداب اگر توجه کافی به عمل آید و بموقع اقدام به افزودن کود یا انجام عملیات اصلاحی گردد، می توان در حدود ده سال بهره برداری به عمل آورد.

برداشت محصول از سال دوم آغاز می شود. برای این کار ساقه گیاه را از قاعده قطع می کنند و یا برگهای آنرا بطور جداگانه به دست می آورند. از مسائل مهم آنکه هیچ وقت نباید اعضای جمع آوری شده گیاه را به علت سمیت زیادی که دارند، بر اثر بی احتیاطی، مجاور گیاهان دیگر در انبار جای داد، زیرا ممکن است موجبات سسموئیت فراهم آید.

برای خشک کردن برگ و اعضای گیاه، باید آنها را مخصوصاً اگر برگ مورد توجه باشد، به صورت یک قشر نازک در محل مناسبی از انبار که به خوبی تهویه می گردد، پهن کرد و گاهگاه نیز با رعایت احتیاط آنها را زیر رو نمود تا به سرعت خشک شوند. در بازارهای داروئی شاخه های گلداری گیاه بیشتر خریدار دارد.

### *Salvia officinalis* L.

*S. grandiflora* Ten. ، *S. argentea* Hort.

گیاهی از تیره نعناع و دارای اختصاصات درمانی مهم با اثر قاطع است. از آن اسانسی به رنگ سبز و با بوی مخصوص، تهیه می شود که در عطرسازی و مداوای بیماریهای مختلف مورد استفاده قرار می گیرد.

این گیاه علاوه بر آنکه اثر نیرو دهنده و مدر دارد، مصرف آن موجب تسهیل عمل هضم و ازدیاد دفع ادرار می گردد. مدتهاست که آنرا جهت رفع ضعف مفرط، ضعف اعصاب و خستگی عمومی به کار می برند. از برگ و گاهی سرشاخه های گلداری آن، برای مصارف درمانی استفاده به عمل می آید. مقادیر کم برگ آن، به مصارف معطر ساختن اغذیه می رسد. این گیاه به حالت وحشی در نواحی مختلف آسیا و شمال افریقا می روید ولی در کشور ما پرورش می یابد. پرورش آن به علت گلهای زیبائی که دارد، در باغچه ها معمول است، بعلاوه با آنکه مصرف انواع وحشی گیاه که در نواحی خشک می روید، بر انواع پرورش یافته جهت مصارف درمانی ترجیح داده می شود، معهداً در نواحی مختلف پرورش می یابد زیرا اسانس آن در تهیه محلولات حشره کش و برخی مصارف صنعتی، استفاده می گردد.

این گیاه ساقه های چهارگوش، منشعب و به ارتفاع ۳۰ تا ۶۰ سانتیمتر دارد. برگهای آن متقابل، به رنگ سبز روشن و گلهای آن به رنگ آبی مایل به بنفش (به ندرت سفید رنگ)

و مجتمع به صورت دسته های ۳ یا ۴ تائی در قسمت انتهائی شاخه هاست. تکثیر این گیاه به وسیله کاشتن دانه آن یا قلمه زدن، خوابانیدن و یا تقسیمات سوش پایه های سن صورت می گیرد ولی بیشتر از طریق کاشتن دانه، آن را زیاد می کنند.

تکثیر گیاه از طریق قلمه زدن بدین نحو است که در اسفند یا در آذرماه، قلمه های جوان همان سال را در قطعه زمینی که قبلاً آماده نموده اند، می کارند و پس از آنکه قلمه ها دارای ریشه کافی گردید، آنها را به زمین زراعتی با رعایت فاصله، به نحوی منتقل می کنند که رشد و نمو آنها به علت نزدیک بودن به یکدیگر، متوقف نگردد. خوابانیدن شاخه های گیاه نیز در بهار صورت می گیرد زیرا با این روش هم می توان اقدام به تکثیر گیاه نمود.

تکثیر گیاه از طریق کاشتن دانه بدین نحو است که دانه های رسیده را در بهار می کارند و سپس در پائیز و یا در بهار سال بعد، آنها را به زمین اصلی منتقل می سازند. گاهی نیز دانه ها را مستقیماً در زمین زراعتی می کارند و سپس گیاهان جوان حاصل را با دقت زیاد می کنند. قوه نامیه دانه های گیاه، ۳ تا ۷ سال دوام دارد.

در طبیعت بر اثر تماس یافتن ساقه های خمیده گیاه با زمین و یا وارد شدن به درون خاک که در واقع نوعی خوابانیدن (Mocottage) طبیعی است، به سهولت ایجاد ریشه های نابجا می شود که خود موجب تکثیر طبیعی این گیاه، در زمینهای مساعد می گردد. با این روش، در زمینهای زراعتی نیز می توان اقدام به این کار کرد.

تکثیر از طریق قرار دادن قطعات ریشه دار گیاه در زمین زراعتی، بدین نحو است که آنها را بروی خطوطی به فواصل ۸۰ سانتیمتر به نحوی می کارند که هر پایه گیاه از دیگری لا اقل ۴ تا ۵ سانتیمتر فاصله داشته باشد. پس از انجام این کار نیز معمولاً زمین زراعتی را به سلاطت آبیاری می کنند.

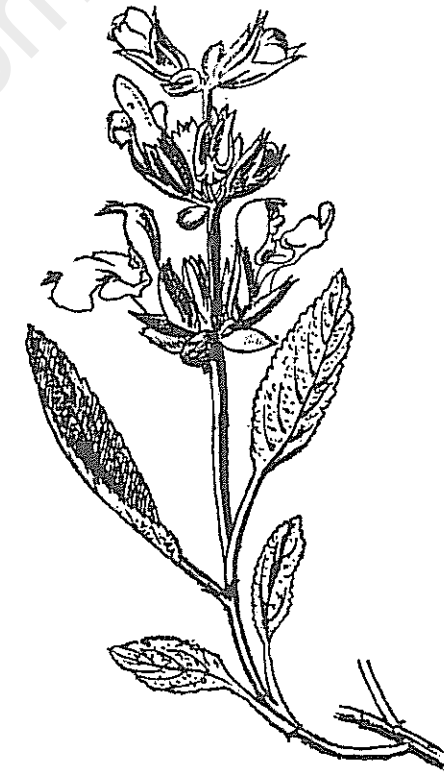
پرورش این گیاه باید در زمین های اصلاح شده، قابل نفوذ، حاصلخیز، نسبتاً مرطوب و آماده صورت گیرد و اگر شرایط از هر لحاظ فراهم باشد، معمولاً از هر ۳۰ کیلوگرم ساقه سبز برگدار یا گلداری، معادل یک کیلوگرم اسانس و حتی بیشتر بدست می آید.

در زراعت این گیاه باید همواره توجه داشت که اولاً علفهای هرزه مرتباً از مزرعه کنده شود و ثانیاً در مواردی که هوا گرم است و یا زمین به علت ازدست دادن رطوبت، خشک می گردد، آبیاری مختصر به نحوی به عمل آید که برای هر گیاه، معادل ۱۰ گرم آب مصرف شود، در غیر این صورت، آبیاری زمین الزامی نخواهد بود. کود دادن زمین نیز همیشه باید در پائیز به نحوی صورت گیرد که کودها ضمن شخم زدن، به درون خاک راه یابند. کودهای شیمیائی را باید در

فروردین ماه به زمین داد.

از مزرعه آن، می توان در صورت انجام مراقبت های لازم، ۱ سال متوالی بهره برداری به عمل آورد ولی معمولاً این کار بیش از ۳ سال انجام نمی گیرد زیرا با ادامه آن، راندمان عمل کم می شود.

هنگام برداشت محصول، برگ گیاه را در فاصله خرداد و تیر از ساقه جدا می کنند ولی



ش ۱۲۵ - *Salvia officinalis*: سرشاخه گلدار (اندازه طبیعی)

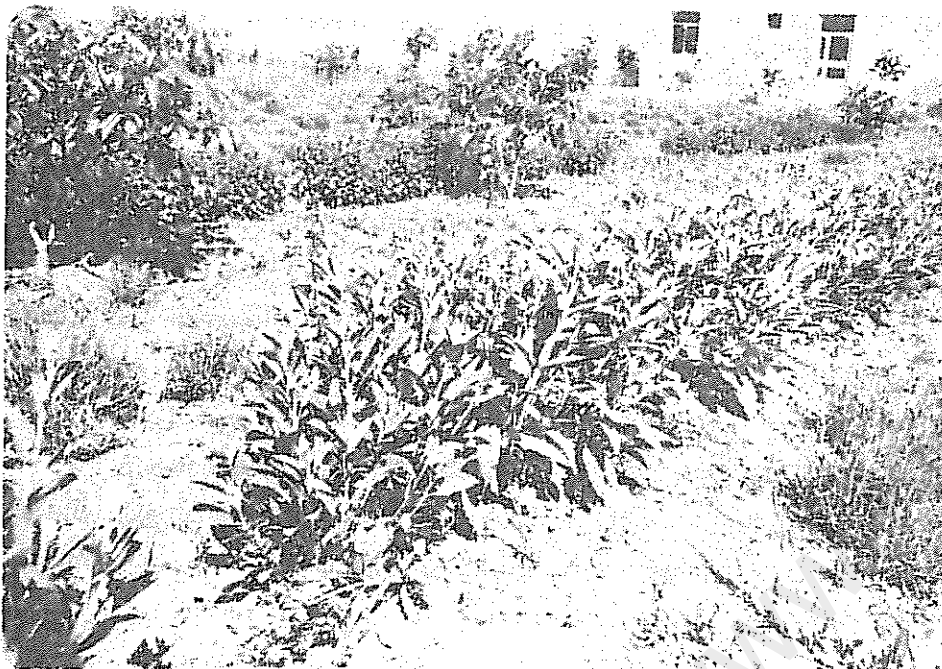
اگر منظور از زراعت آن، جمع آوری سرشاخه های گلدار یا برگدار گیاه باشد، آنها را در آغاز گل دادن به دست می آورند.

*Salvia* ها، گونه های مفید و متعددی دارند که بعضی از آنها به علت داشتن اسانس و مصارف درمانی مختلف، پرورش نیز می یابند. از بین این گیاهان به شرح مختصر انواع موجود در ایران سبادت می شود.

در بعضی کتب، برای آن نام فارسی **سریه گللی** ذکر شده است.

*Salvia Sclarea L.*، دارای اختصاصات درمانی مشابه گیاه قبلی است و مانند آن، سرشاخه های گلدار و برگ گیاه مورد استفاده قرار می گیرد. این گیاه به علاوه جهت معطر ساختن و خوش طعم نمودن شراب های طبی و برخی اغذیه، مصرف می گردد.

گیاهی دوساله یا پایا و دارای بوی بسیار معطر و مطبوع است. ساقه ای به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر تا یک متر و حتی بیشتر دارد. برگ های متقابل آن دارای دمبرگ مشخص و پهنک بزرگ با دندان های ناساوی و گل های آن بزرگ، معطر و به رنگ سفید مایل به بنفش می باشند.



ش ۱۲۵ / الف - مزرعه کشت سال ویا افی سینال

به حالت وحشی در اروپا، آسیا منجمله در ایران می روید. پراکندگی آن نیز بیشتر در کنار جاده ها، سواحل خشک و دامنه های سنگلاخی است. در غالب نواحی شمالی، شمال شرقی و مغرب ایران بدان برخورد می شود. پرورش آن در نواحی مختلف معمول است. از این گیاه بر اثر کشت های متوالی، نمونه هایی به ارتفاع بالغ بر ۱۰۰ متر نیز بدست آمده است. قسمت مورد استفاده گیاه سرشاخه های گلدار آن در طب عوام است ولی برای مصارف درمانی، برگ های آن بیشتر مورد توجه می باشد.

تکثیر آن به وسیله کاشتن دانه و به شرح زیر صورت می‌گیرد:

دانه‌های رسیده گیاه را در فروردین ماه می‌کارند و روی آنها را با مقداری کاه می‌پوشانند. پس از آنکه دانه‌ها رویش یافتند و گیاه جوان حاصل شد، آنها را در تیر ماه نشا می‌کنند و در شهریور تا مهر، به تناسب مشخصات محل پرورش گیاه، آنها را به زمین اصلی منتقل می‌سازند. زمین زراعتی باید نسبتاً مرطوب، برگردان شده (به عمق ۰.۴ سانتیمتر)، اصلاح شده، کوددار و عاری از علفهای هرزه باشد. باین شرایط، گیاه در سال دوم دارای ارتفاعی در حدود ۰.۱ متر و در بعضی از نژادها گاهی بیشتر می‌گردد. آبیاری مختصر گیاهان کاشته شده نیز از کارهایی است که معمولاً باید انجام گیرد.

انتقال گیاهان رویش یافته به زمین زراعتی معمولاً در امتداد خطوطی به فواصل ۰.۸۰ تا یک متر، به نحوی صورت می‌گیرد که فاصله هر پایه از دیگری لا اقل ۰.۵ متر باشد. برداشت محصول در صورتی که منظور از پرورش گیاه، اسانس‌گیری از آن باشد، پس از خاتمه گل‌دادن انجام می‌گیرد زیرا اعضای هوایی گیاه در این موقع، دارای حداکثر اسانس می‌شود. *S. cretica* L. برگهائی بزرگ و به حالت قائم دارد و مقاومت آن در مقابل سرمای زمستان بیشتر است. مصارف درمانی آن شبیه *S. officinalis* است و مانند آن مورد توجه مردم از نظر پرورش قرار دارد. در ایران نمی‌روید.

*S. Verbenaca* L.، گلهائی به رنگ بنفش مایل به آبی یا آبی روشن یا گلی دارد. مصارف درمانی آن شبیه مریم گلی است. از لعاب دانه آن برای رفع درد چشم در طب عوام، استفاده به عمل می‌آید. در نواحی سرزی ایران و عراق می‌روید (فلور ایران).

*S. Aethiopsis* L.، برگهای پهن، گوشته‌دار و گلهائی به رنگ تقریباً سفید دارد. شهرت درمانی آن زیاد است زیرا به عنوان نیرو دهنده، بادشکن و رفع اخلاط خونی مصرف می‌شود. در نواحی شمالی ایران، پراکندگی فراوان دارد.

*S. spinosa* L.، که در آذربایجان و نواحی مرکزی و جنوبی ایران می‌روید و *S. viridis* L.، که در منطقه وسیعی از نواحی البرز، مخصوصاً در گیلان و آذربایجان می‌روید، هر یک از نمونه‌های مفید گیاهان مذکورند که دارای مصارفی مشابه گونه‌های قبلی می‌باشند.

از هیچیک از انواع مذکور که بعضی از آنها مانند *S. officinalis*، مصارف درمانی ارزنده دارند، در ایران استفاده به عمل نمی‌آید و اگر بهره‌برداری از این گیاهان نه تنها برای مصارف درمانی، بلکه برای معطر ساختن اغذیه یا استخراج اسانس، به عمل آید چه بسا پیشرفت‌هایی

که در صنایع داروئی یا در عطرسازی و نظایر آن حاصل خواهد شد.

### *Saponaria officinalis* L.

*S. vulgaris* Pall. ، *S. hybrida* Mill.

ساپونر (Saponaire)، گیاهی است داروئی که در ایران نمی‌روید ولی برگ و ریشه آن به علت دارا بودن اثرات مدر، معرق و تصفیه کننده خون، در بازارهای داروئی عرضه می‌شود. در طب عوام جهت درمان رماتیسم، نقرس و رفع بیماریهای پوستی به کار می‌رود. مصرف فرآورده‌های آن به علت دارا بودن ساپونین، نباید بطور مداوم صورت گیرد زیرا عوارض ناراحت کننده و سنجر به سرگ پیش می‌آورد. ساپونر در منطقه مدیترانه فراوان می‌روید، بعلاوه در نواحی مختلف به علت گلهای زیبائی که دارد و یا برای مصارف داروئی پرورش می‌یابد.

ساپونر، گیاهی چندساله و از تیره گل سیخک (Caryophyllaceae) است. ساقه‌ای به ارتفاع ۰.۴ تا ۰.۶ سانتیمتر دارد. برگهای آن، بزرگ، بیضوی نوک تیز، به رنگ سبز زیا و گلهای درشت آن معطر، گلی رنگ و بندرت به رنگ سفیدند.

تکثیر ساپونر که صابونی نیز نامیده شده است<sup>(۱)</sup>، با کاشتن دانه یا قطعات ریزوم جوانه‌دار و یا قلمه زدن، به سهولت انجام می‌گیرد. زمینهای رستی-آهکی، نسبتاً مرطوب، قابل نفوذ، شخم زده، خاک برگ‌دار و عاری از علفهای هرزه برای رشد آن مناسب‌اند ولی اگر زمین، آبرفتی باشد و به عمق نسبتاً زیاد شخم زده شود، نتیجه بهتری از پرورش آن به دست خواهد آمد. بهترین طریقه تکثیر گیاه، قلمه زدن آن است. برای این کار، قلمه‌ها را به عمق ۰.۵ سانتیمتری می‌کارند و روی آنها را از چند سانتیمتر خاک نرم می‌پوشانند و این عمل را نیز در مهر ماه انجام می‌دهند.

تکثیر از طریق کاشتن ریزومهای جوانه‌دار بدین صورت است که آنها را در پائیز یا در بهار، در امتداد خطوطی به فواصل ۰.۵ سانتیمتر، به نحوی می‌کارند که هر پایه لا اقل ۰.۳ تا ۰.۴ سانتیمتر، از دیگری فاصله داشته باشد. در این زمان آبیاری مختصر نیز به عمل می‌آورند تا رویش گیاهان و ریشه بندی آنها بهتر صورت گیرد.

در طی دوران نمو گیاه هم باید مراقبت‌های لازم به عمل آید و عملیات اصلاحی صورت گیرد. بعلاوه، علفهای هرزه بطور مرتب از مزرعه دور گردد و در مواقع معین، اقدام به کود دادن شود.

۱- در بعضی کتب فارسی، صابونی وارد شده است.

کود دادن زمین زراعتی معمولاً دو سرتبه، یکی در شهریور ماه که اقدام به برداشت محصول می‌گردد و دیگری در بهار صورت می‌گیرد در مرحله اول، به زمین کود حیوانی می‌افزایند و در مرحله دوم یعنی در بهار، کودشیمیائی به کار می‌برند. برداشت محصول یعنی جمع‌آوری برگ گیاه در سال دوم، دو سرتبه یکی در اردیبهشت و دیگری در شهریور ماه انجام می‌گیرد و معمولاً در هر سرتبه معادل ۸ تا ۱۲ هزار کیلوگرم شاخه



ش ۱۲۶ - *Saponaria officinalis* : سرشاخه گلدار (اندازه طبیعی) - نمایش مادگی و برش طولی آن

برگدار از هر هکتار زمین زراعتی بدست می‌آید. جمع‌آوری ریزوم و ریشه گیاه، در پایان سال پنجم یا ششم که زراعت گیاه تجدید می‌گردد، به عمل می‌آید. در این موقع باید گیاه کامل را از زمین خارج و سپس ریشه آنرا قطع کرد.

مقدار ریزوم و ریشه‌ای که بدین طریق از هر هکتار زمین خارج می‌شود برابر ۴۰۰ کیلوگرم می‌باشد. ریشه‌ها را پس از خارج نمودن گیاه از زمین، از ساقه قطع می‌کنند و سپس آنها را به خوبی شسته، به قطعاتی به درازای ۵ تا ۶ سانتیمتر در می‌آورند و بعداً آنها را طبق اصول کلی که در صفحات قبل شرح داده شد، خشک نموده، با در نظر گرفتن ابعاد قطعات، آنها را جور می‌کنند و در معرض استفاده قرار می‌دهند.

برای به دست آوردن سرشاخه‌های گلدار، آنها را از فاصله ۳ سانتیمتری راس ساقه قطع می‌کنند و بعداً تعداد معینی از آنها را به صورت بسته‌هایی در آورده، هر دو بسته را به یک طناب نازک متصل می‌سازند. سپس آنها را در دو طرف میله‌ای که در دو انتها، به پایه‌ای متصل است آویزان می‌کنند تا به سهولت خشک گردند. سرشاخه‌های گلدار و خشک شده گیاه (گاهی ریزوم و ریشه آن)، مصارف فروش کافی در بازارهای دارویی دارد.

#### *Scopolia carniolica* Jacq.

اسکوپولیا (*Scopolia*) که به بلادون هنگری نیز موسوم می‌باشد، گیاهی از تیره - *Solanaceae* و دارای اختصاصات درمانی شبیه بلادون و داتوراست، زیرا در اعضای مختلف آن که به مصارف درمانی می‌رسند، مواد مؤثری نظیر هیوسین و هیوسیامین یافت می‌گردد. این گیاه به حد وفور در اروپای مرکزی می‌روید ولی در کشور ما یافت نمی‌شود. پرورش آن نه تنها به منظور استفاده‌های درمانی صورت می‌گیرد، بلکه برای مصارف صنعتی نیز به منظور بدست آوردن مواد مؤثر آن که اهمیت فراوان دارد، اقدام به این کار می‌نمایند.

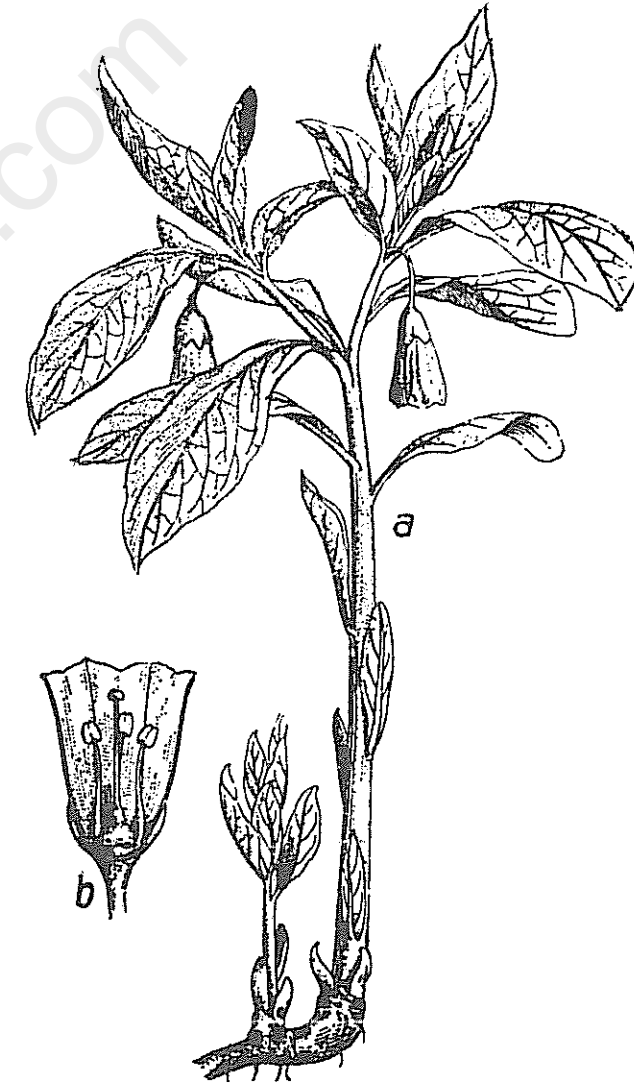
اسکوپولیا، گیاهی علفی، چندساله و دارای ریزوم گره‌دار است. برگهای متناوب و عاری از دم‌برگ در ناحیه قاعده ساقه دارد. گل‌های آن به رنگ زرد روشن یا مایل به سبزند. میوه آن کپسولی شکل (وجه تمایز آن با بلادون که میوه سته و گوشته‌دار دارد) می‌باشد.

• میوه، برگ و ریزوم اسکوپولیا، به علت دارا بودن مواد مؤثر درمانی، قسمتهای مورد استفاده گیاه می‌باشند.

تکثیر این گیاه از طریق کاشتن دانه‌های رسیده و یا قطعات سوش و جوانه‌دار آن، در زمینهای مناسب صورت می‌گیرد. برای این کار، دانه‌ها را ابتدا بر روی شاسی با گرمای مناسب می‌کارند و بعد از یک ماه که دانه‌ها جوانه زدند و گیاه جوان از رویش هردانه حاصل شد، آنها را در زیر شاسی نشا می‌کنند و پس از آنکه گیاهان به اندازه کافی رشد حاصل نمودند، آنها را در امتداد خطوطی به فواصل ۷ سانتیمتری به نحوی می‌کارند که فاصله هر پایه گیاه، لا اقل ۴ سانتیمتر

از دیگری باشد.

تکثیر از طریق کاشتن قطعات سوش معمول تر است و این کار غالباً در صنعت برای بدست آوردن مقادیر نسبتاً زیادی از ریزوم گیاه، که سواد مؤثر در آن بیشتر ذخیره می‌گردد، به عمل می‌آید.



ش ۲۷-۱ : Scopolia carnioica : a = ساقه گلدار (اندازه طبیعی) ، b = نمایش پرچم و مادگی

از گونه های مفید دیگر گیاه مذکور، نمونه های زیرند:

*Scopolia japonica* Max. در ژاپن می‌روید و از قاعده ساقه ریشه دار آن، تحت

نام بلادون ژاپن و برای مصارفی شبیه بلادون، استفاده به عمل می‌آید. دیگری *S. lucida* Dunal. است که در هند می‌روید و اثر درمانی مشابه دارد.

### *Sesamum indicum* L.

*S. orientale* L. ، *S. oleiferum* Moench.

کنجد گیاهی است که اهمیت آن از نظر تولید دانه های روغنی بسیار زیاد است و چون ارزش درمانی چندانی ندارد، از این جهت بیشتر در ردیف گیاهان خوراکی مهم جای داده می‌شود. پرورش آن در منطقه وسیعی از نواحی معتدله گرم تا مناطق استوایی، به منظور استخراج روغن کنجد، معمول است. پرورش مداوم آن باعث گردیده که واریته های زیادی از آن به دست آید، بطوری که امروزه متجاوز از ۲۰۰ واریته و فرم از آن شناخته شده است. از دانه های روغنی آن که بر حسب واریته و فرم گیاه، به رنگهای مختلف سفید، حنائی، قهوه‌ای، سیاه و ابلق دیده می‌شوند، روغنی استخراج می‌گردد که ارزش های متفاوت از یکدیگر دارند.

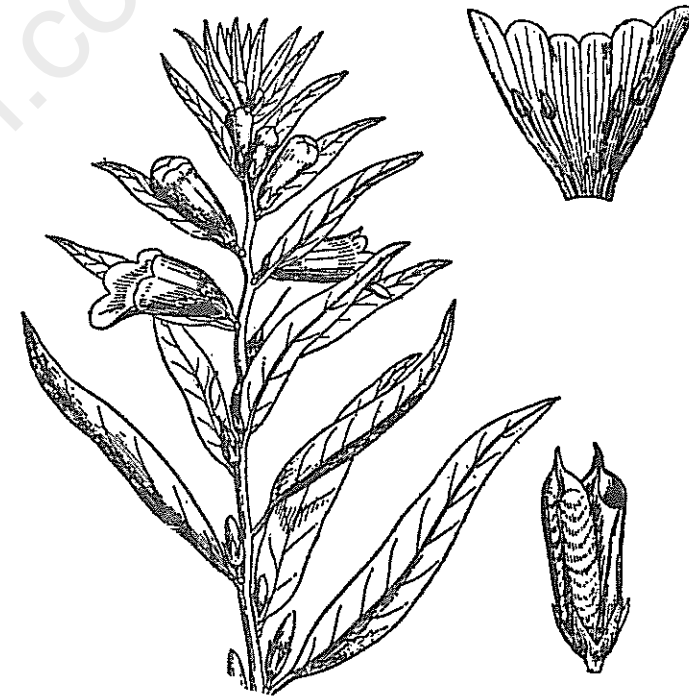
از نظر درمانی، نوع فشار اول روغن کنجد اثر ملین دارد و چون به خلاف روغنهای دیگر، تند نمی‌شود، از آن در موارد مختلف به جای روغن زیتون، جهت مصارف درمانی استفاده به عمل می‌آید. نوع فشار اول روغن کنجد به مصارف تغذیه و تهیه فرآورده های زیبایی نیز می‌رسد. مصارف صنعتی روغن کنجد، در صنعت زیاد است مانند آنکه از آن در تهیه انواع - بریانتین (روغن سوی سر)، صابونهای مختلف و چرب کردن ماشین آلات و غیره استفاده می‌شود.

کنجد، گیاهی یکساله، به ارتفاع ۰.۵ تا ۰.۶ م.، حتی یک متر و از تیره Pedaliaceae است. برگهای آن دارای پهنکی بیضوی، دراز و نوک تیز و گلهای آن دارای وضع منفرد در کنار برگهای قسمتهای انتهایی ساقه اند و پس از آنکه شکفته گردیدند به تناسب واریته گیاه به رنگهای سفید یا قرمز ظاهر می‌شوند. میوه اش پوشینه و محتوی دانه های کوچک، مسطح و بیضوی است.

پرورش کنجد از راه کاشتن دانه های رسیده و سالم آن در زمین های مناسب صورت می‌گیرد، دانه کنجد را همراه بابرخی بقولات مانند نخود و لوبیا یا بعضی غلات مانند Sorghum و یا انواعی از Indigofera های سولد نیل، در زمین زراعتی می‌کارند و همواره دقت می‌نمایند تا زمین زراعتی، آهکی باشد. رشد گیاه در زمین های خشک سریعتر صورت می‌گیرد و بطوری که تجربه نشان داده است که اگر مشخصات محل رویش طوری باشد که باران سالانه



بیش از میزان مورد نیاز، به گیاه برسد، راندمان عمل از نظر تولید روغن کتجد، کم خواهد شد. با بررسی‌هایی که در پرورش این گیاه به عمل آمده این نتیجه در بعضی نواحی هند حاصل گردیده که روغن حاصل از وارپته‌ای که دانه‌های سفید تولید می‌کند، با ارزش‌تر است در حالی که بعضی از وارپته‌ها مانند وارپته‌ای که دانه سیاه بوجود می‌آورد، ممکن است از نظر ارزش روغن، به پایه وارپته سفید نرسد ولی تولید روغن، در آن بیشتر باشد. از این جهت در زراعت کتجد همواره به این امر توجه می‌گردد که هر دو وارپته مذکور (از نظر تولید روغن مرغوب یا روغن به مقدار زیاد)، پرورش یابند.



ش ۱۳۸ - Sesamum indicum : سرشاخه گلدار (اندازه تقریباً طبیعی)

دوران نمو گیاه از آغاز رویش دانه تا تولید دانه‌های رسیده، معمولاً ۹۰ تا ۱۰۰ روز و حداکثر ۳ ماه است.

جمع‌آوری محصول، کمی قبل از باز شدن کامل میوه یعنی ۳ تا ۴ هفته پس از خاتمه گل دادن انجام می‌گیرد. در این هنگام، گیاه را از ۱۰ سانتیمتری زمین قطع کرده در مجاورت هوا خشک می‌نمایند، سپس به محل معینی از انبار منتقل ساخته، ضرباتی بایک قطعه چوب بدان وارد می‌آورند تا دانه‌ها بطور کامل از داخل میوه‌ها خارج گردند.

برای استخراج روغن، قبلا دانه‌ها را در آب می‌شویند تا پیگمان‌های رنگی دانه که موجب رنگین شدن روغن می‌گردند، از آن خارج شوند. سپس دانه‌ها را به خوبی می‌کوبند و به صورت له شده در می‌آورند تا پوسته روی دانه، به سهولت از آن جدا گردد و در سطح آب شستشو قرار گیرد.

زراعت کتجد در غالب نواحی مساعد، صورت می‌گیرد. سطح کشت آن در هند متجاوز از ۳ میلیون هکتار زمین، در حدود ۲۰ سال قبل بوده است. بدیهی است با نیازی که پیوسته به مصرف روغن کتجد در تغذیه و برای مصارف مختلف پیدا می‌شود، سطح کشت آن روز به روز افزایش می‌یابد.

با بررسی‌هایی که در بیرمانی به عمل آمده این نتیجه گرفته شده است که اگر دانه کتجد به صورت عادی در سزرعه پخش شود و یا دانه‌ها در امتداد خطوطی به فواصل معین کاشته گردند و بعداً فاصله پایه‌های گیاه با خارج کردن گیاهان جوان اضافی، تنظیم شود، راندمان عمل از نظر تولید روغن، تفاوت خواهد داشت مانند آنکه با کاشتن ۱ کیلو دانه در هر هکتار زمین به روش اول (پخش کردن دانه در زمین زراعتی)، معادل ۱۰ کیلوگرم دانه از هر ۱۰۰۰ آر در بیرمانی بدست آمده است در حالی که با کاشتن دانه کتجد در امتداد خطوطی با فواصل معین، ۱۲۱ کیلوگرم دانه از هر ۱۰۰۰ آر، به ازای کاشتن ۱ کیلوگرم آن در یک هکتار زمین زراعتی، به دست آمده است یعنی در واقع باروش اخیر، در بیرمانی موفق گردیدند راندمان عمل را از نظر به دست آوردن دانه بالا ببرند.

زراعت کتجد، در بعضی نواحی ایران انجام می‌شود.

### *Sinapis alba* L.

*Brassica alba* Boiss.

خردل سفید، از گیاهان سفید تیره شب بو (Cruciferae) و دارای مصارف مختلف است، مانند آنکه از آن برای سواری که برای خردل سیاه ذکر شد، کم‌و بیش استفاده به عمل می‌آورند و چون دانه‌اش خاصیت قرمزکننده پوست ولی با اثری ضعیف‌تر از خردل سیاه دارد، از این نظر معمولاً مخلوط باگرد دانه خردل سیاه، برای منظور فوق مورد استفاده قرار می‌گیرد.

با آنکه مدت‌ها از دانه خردل سفید جهت رفع پیوست استفاده به عمل می‌آمد ولی چون بعداً معلوم گردید که غشای دانه‌های آن پس از ترکیدن، ایجاد لعاب فراوان می‌کند که موجب بهم‌چسبیدن تعداد زیادی از دانه‌ها و تشکیل توده حجیم در روده می‌شود که خود مانع عبور

مواد از روده می‌گردد، تدریجاً مصرف آن از این نظر متروک شد. ازگرد دانه خردل سفید به عنوان چاشنی اغذیه نیز استفاده به عمل می‌آید.

با آنکه خردل سفید در منطقه وسیعی از کره زمین می‌روید معهذاً پرورش آن در غالب نواحی معمول است.

خردل سفید گیاهی یکساله و دارای ساقه‌ای به ارتفاع ۲۰ تا ۶۰ سانتیمتر است. در مزارع، کنار جاده‌ها و اماکن سایه‌دار اغلب نواحی، مخصوصاً اگر جنس زمین آهکی یا رستی باشد می‌روید. برگهای منقسم به قطعات مشخص و گل‌های زرد رنگ با بوئی مخصوص و نسبتاً مطبوع دارد.

پرورش خردل سفید اختصاصاً از طریق کاشتن دانه‌های آن در زمین آماده صورت می‌گیرد. روش زراعت آن نیز با آنکه مشابه خردل سیاه است. معهذاً به سهولت و تحت شرایط ساده تر انجام می‌گیرد. برای این کار دانه گیاه را در اواخر اسفند تا اواسط فروردین، در زمین زراعتی به کمک دستگاههای پخش کننده دانه و یا بادست، پخش می‌نمایند و پس از آنکه دانه، جوانه زد و گیاه جوان از رویش هریک از آنها حاصل شد، پایه‌های اضافی را از مزرعه خارج می‌کنند بطوری که فاصله هر پایه از دیگری، ۱۰ تا ۲۰ سانتیمتر به تناسب حاصلخیز بودن زمین، گردد.

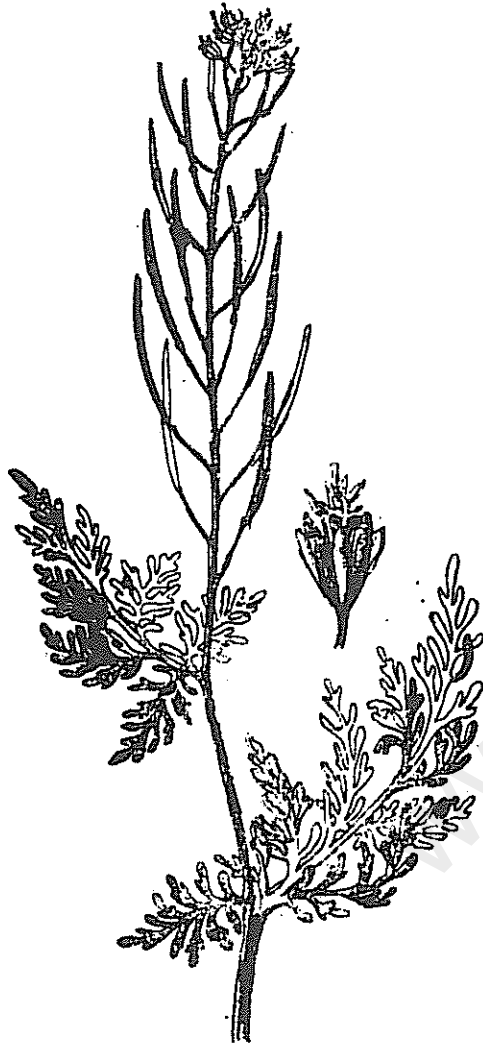
برداشت محصول باید کمی قبل از رسیدن کامل میوه که موجب باز شدن آنها می‌شود، صورت گیرد. برای این کار ساقه‌ها را با داس‌های مخصوص قطع می‌کنند و سپس آنها را خشک نموده طبق معمول، با وارد کردن ضربات ملایمی بدان، دانه‌ها را از میوه جدا می‌سازند. پس از انجام این کار باید دانه‌های به دست آمده را به صورت قشر نازکی در یک محل خشک انبار گسترانید و سپس ناخالصی‌های آنها را جدا نموده مورد استفاده قرار داد.

موقع کاشتن دانه نیز می‌توان به جای پخش کردن، آنها را در امتداد خطوطی به فواصل ۴ تا ۱۰ سانتیمتر، کاشت و بعداً بقیه اعمال را مانند آنچه که در فوق ذکر شد، انجام داد.

#### *Sisymbrium officinale* Scop.

گیاهی است علفی و از تیره شب بو (Cuciferae) که برگ آن در طب عوام به به عنوان نیرو دهنده، ضد اسکوربوت و رفع سرفه به کار می‌رود. ریشه‌اش دارای اثر اشتها آور و مدر است. در کنار جاده‌ها و اماکن غیر زراعتی غالب نواحی اروپا و همچنین در ایران می‌روید. از مشخصات آن این است که برگ‌هایی با بریدگی‌های نامنظم و گل‌هایی کوچک و به رنگ زرد دارد. برگ آن دارای طعم گس و قابض است.

تکثیر آن از طریق کاشتن دانه گیاه در پائیز و یا در بهار صورت می‌گیرد. برای این کار دانه‌های رسیده گیاه را در زمین سبک و نسبتاً مرطوب می‌پاشند، سپس فاصله آنها را به مقدار کافی در نظر می‌گیرند و یا آنکه این کار را در امتداد خطوطی با فواصل معین انجام می‌دهند و سپس فاصله هر گیاه را از دیگری، با خارج کردن پایه‌های اضافی مرتب می‌نمایند. رعایت مراقبت‌های



ش ۱۲۹ - *Descurainia sophia*: سرشاخه گلدار و میوه‌دار (اندازه طبیعی)

گل (زیر ذره بین)

لازم و کندن علفهای هرزه نیز طبق معمول باید انجام گیرد.

برگ و یا ساقه کامل گلدار را در خرداد تا شهریور می‌چینند و آنها را در سایه خشک می‌کنند. خشک کردن برگها باید در سایه و در محلی از انبار که هوا به خوبی جریان داشته باشد، صورت گیرد.

نوع مجاور گیاه فوق به نام *Descurainia sophia* Webb. et Berth. خاکشی می‌باشد، که سابقاً به نام *Sisymbrium sophia* L. نامیده می‌شده است.

خاکشی، ساقه‌ای به ارتفاع ۲ سانتیمتر تا یک متر دارد. برگهای آن دارای بریدگیهای بسیار و گلهای کوچک آن به رنگ زرد روشن می‌باشند. سابقاً، جوشانده گیاه، جهت رفع اسهالهای ساده، رفع ترشحات زنانگی و ازدیاد ادرار مصرف زیاد داشته است. در طب ایرانی از خاکشی (دانه گیاه)، به عنوان خنکی و همچنین ملین، مخلوط در آب سرد استفاده به عمل می‌آید. شهرت درمانی آن در ایران به حدی است که همه ساله مقادیر زیاد دانه آن، از مناطقی که این گیاه به حالت وحشی می‌روید، به دست می‌آید و به بازارها عرضه می‌شود. وسعت پراکندگی آن به پایه‌ای است که در غالب نواحی ایران، مخصوصاً مناطق شمالی و رشته جبال البرز، بدان برخورد می‌شود.

### *Solanum Dulcamara* L.

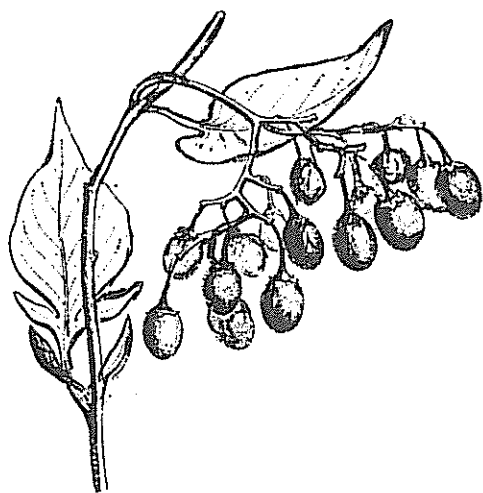
تاجریزی پیچ گیاهی از تیره *Solanaceae* و دارای مصارف دارویی زیاد مخصوصاً در طب عوام است. ساقه آن علاوه بر *سولانین*، نوعی گلوکزید آسرف به نام دولکامارین (*Dulcamarine*) دارد و تنها قسمت مورد استفاده گیاه می‌باشد. تاجریزی پیچ، اثر ملین، مدر، نیرو دهنده، تصفیه کننده خون و کمی مخدر دارد ولی سابقاً مصارف بسیار در رفع بیماریها، مخصوصاً رفع درد استخوان و ترشحات زنانگی و غیره داشته است. جوشانده‌های آن برای رفع بیماریهای جلدی، سودا و غیره به کار می‌رفته است زیرا دارای اثر نرم کننده پوست بدن می‌باشد. تاجریزی پیچ در مناطق وسیعی از حاشیه جنگلها، کنار رودخانه‌ها و در اماکن مرطوب نواحی مختلف اروپا، شمال آفریقا و آسیا، منجمله ایران می‌روید، بعلاوه اقدام به پرورش آن می‌گردد.

تاجریزی پیچ، گیاهی، علفی، زیبا، پرشاخه و دارای ساقه‌ای منشعب، بالارونده و به ارتفاع یک تا دو متر است. برگهای آن متناوب و منقسم به قطعات مشخص یا اصولاً ساده‌اند. گلهای کوچک و بنفش رنگ آن، ظاهری مجتمع به صورت چتر دارند و در فاصله ماههای خرداد تا شهریور، بازبائی خاص در قسمتهای انتهائی شاخه‌ها جلوه می‌کنند.

تکثیر آن از طریق کاشتن دانه یا قلمه زدن و یا خوابانیدن شاخه‌ها و همچنین قطعات

سوشن جوانه دار است. تکثیر از طریق کاشتن دانه بدین نحو است که دانه‌ها را در اواخر اسفند تا اواسط فروردین ماه در قطعه زمینی که در واقع نهالستان است، می‌کارند و سپس گیاهان جوان حاصل را، در حاشیه پرچین‌های مزارع و یا اماکن مساعدی که دارای درختچه‌های کوچک باشند، منتقل می‌سازند، تا گیاهان جوان بتوانند پس از آنکه رویش اولیه آنها خاتمه یافت، از تکیه‌گاههای مجاور خود بالا رفته، وضع ایستاده به خود بگیرند.

در بوقع انتقال پایه‌های جوان به حاشیه پرچین‌ها، همواره باید رعایت شود که فاصله هر گیاه از دیگری لا اقل ۶ سانتیمتر تا یک متر باشد تا هر پایه گیاه بتواند بطور جدا و مستقل، از تکیه‌گاه اطراف خود بالا رود.



ش ۳۰-۱. *Solanum Dulcamara* شاخه میوه دار

برداشت محصول، در پائیز پس از جدا کردن برگها و قطع ساقه از فاصله ۵ سانتیمتری زمین صورت می‌گیرد و اگر این کار در سال دوم عملی گردد، باید قبل از ظاهر شدن برگها، اقدام به انجام آن شود. معمولاً پس از قطع ساقه‌ها و عاری نمودن آنها از برگ، آنها را به صورت دسته‌هائی در آورده در انبار جهت خشک کردن، جای می‌دهند و یا آنکه آنها را قبلاً به قطعاتی به طول ۲ تا ۵ سانتیمتر تقسیم نموده در معرض خشک شدن قرار می‌دهند.

باید دقت داشت که در بازارهای دارویی اصولاً ساقه‌هائی که بیش از یکسال از خشک شدن آنها گذشته باشد، مورد توجه نمی‌باشد زیرا پس از گذشتن یکسال، ساقه‌های خشک، عاری از خواص درمانی خواهند گردید.

باآنکه تاجریزی پیچ در بازارهای داروئی ایران کمتر یافت می‌شود معهداً مورد استفاده مردم، در نواحی محل رویش قرار می‌گیرد.

### *Solanum nigrum* L.

**تاجریزی سیاه** یا **تاجریزی**، دارای اثر مخدر، آرام کننده و نرم کننده است ولی چون دارای سولانین می‌باشد از این نظر اگر بی‌رویه مصرف شود، ایجاد مسمومیت می‌کند. مصرف میوه آن که دارای مقادیر زیادتری از ماده فوق است، ایجاد مسمومیت مخصوصاً در اطفال می‌نماید. برگهای تازه آن اگر بر روی اولسرها و ترك نوک پستان و بواسیر اثر داده شود، ایجاد تسکین و آرامش می‌کند. این گیاه به حالت وحشی در کنار گودالها و زمین های زراعتی غالب نقاط اروپا، آسیا و ایران می‌روید.

گیاهی علفی، یکساله از تیره Solanaceae و دارای ساقه‌ای به ارتفاع ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر است. برگهای آن به خلاف گیاه قبلی، دندانه درشت و فاصله دار دارد. گلهای آن کوچک و سفید رنگ و مجتمع به صورت گل آذین چتر ساده‌اند و در فاصله ماههای خرداد تا شهریور نیز بر روی شاخه های گیاه ظاهر می‌شوند.

به علت پراکندگی زیادی که تاجریزی سیاه در نواحی مختلف کره زمین دارد، می‌توان تقریباً در هر ناحیه بدن دسترسی پیدا کرد. از این جهت زراعت آن اصولاً مورد پیدا نمی‌نماید ولی اگر انجام این کار ضرورت داشته باشد، می‌توان به سهولت از طریق کاشتن دانه های گیاه اقدام به تکثیر آن نمود.

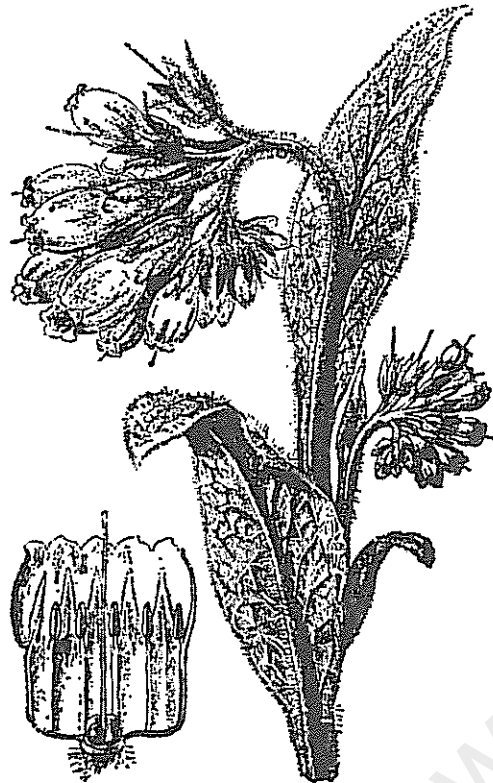
برای این کار در اواخر اسفند و یا در مرداد ماه، دانه های رسیده گیاه را در زمین آماده ای پخش می‌کنند و یا آنها را در امتداد خطوطی به فواصل ۳ سانتیمتر در زمین زراعتی می‌کارند. زمین زراعتی آن باید دارای کود کافی باشد و بعلاوه به خوبی شخم زده شود و عاری از علفهای هرزه گردد.

برداشت محصول یعنی جمع آوری برگ گیاه و یا خارج کردن گیاه کامل از زمین، معمولاً در آغاز گل دادن انجام می‌گیرد. برگ و یا گیاه کامل را معمولاً در محلی از انبار که به خوبی تهویه گردد، بر روی پارچه ای می‌گسترانند تا خشک شوند.

باید توجه داشت که برگ و شاخه های تاجریزی سیاه، با گیاهان دیگر در انبار مخلوط نگردند زیرا در اثر دارا بودن ماده سمی سولانین، ممکن است موجبات مسمومیت را فراهم آورند.

### *Symphytum officinale* L.

گیاهی چند ساله، از تیره گاوزبان و دارای اعضای پوشیده از تارهای خشن است. برگهای قاعده ساقه آن بسیار بزرگ، بیضوی و نوک تیز، منتهی به دمبرگ دراز و گلهای آن به رنگ سفید مایل به بنفش، سفید مایل به زرد یا سفید صورتی و مجتمع به صورت خوشه های آویخته‌اند. در نواحی معتدل اروپا و بعضی نقاط آسیا پراکندگی دارد. در ایران نمی‌روید.



ش ۱۳۱ - *Symphytum officinale*: شاخه گلدار - جام گل باز شده

از ریشه، برگ و ریزوم آن استفاده درمانی به عمل می‌آید ولی ریشه اش به علت دارا بودن مواد مؤثر مختلف مانند کونسولیدین و اثرات درمانی ستر، بیشتر مورد توجه می‌باشد بطوری که از قدیم الایام مورد استفاده مردم قرار داشته است. ریشه اش علاوه بر دارا بودن اثر نرم کننده و مدر، خاصیت التیام دهنده به نحو قاطع دارد.